

ISSN-0354-401X

Социјална ¹⁰⁰мисао

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И КРИТИКУ СОЦИЈАЛНИХ ИДЕЈА И ПРАКСЕ

XXVIII

јануар

јун

2022

Београд

1

Социјалнамисао

часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе

Часопис излази два пута годишње.

Претплата за 2022. годину 2.400,00 динара; за иностранство 50 ЕВРА

Уплата се врши на пословни рачун: **160-401741-78**, СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд
ПИБ 101724614; шифра делатности 22110; матични број 07504594; није у систему ПДВ-а

Појединачни примерак у продаји 1.200,00 динара

Студенти имају попуст 50%

Тираж 200 примерака

Издавач:

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО

11050 Београд, Мис Ирбијеве 56/II-10, тел. 063/297-570

e-mail: dubravka199@gmail.com, socijalnamisao@gmail.com

Суиздавач:

Републички завод за социјалну заштиту Србије,

Београд, Теразије 34, телефон 3621-563, тел./фах 3621-569

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду,

Високог Стевана 2, телефон 218-3036

Компјутерска припрема и штампа

Чигоја штампа

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Србије број 413-00-411/2001-01 од 01. 08. 2001. године овај часопис, као публикација од посебног интереса за науку, ослобођен је плаћања пореза на промет.

Редакција

Дубравка Гавриловић, Живорад Гајић, научни сарадник др Марина Ковачевић Лепојевић, проф. др Александар Југовић, Марија Маљковић, проф. др Бранкица Поповић Ћитић, проф. др Миомира Костић, проф. др Дарко Димовски, проф. др Суада Буљубашић, проф. др Јагода Петровић, проф. др Мира Ћук

Издавачки савет

Проф. др Ана Гавриловић, Божидар Дакић, проф. др Зоран Илић, проф. др Милосав Милосављевић, проф. др Дејан Сумрак, проф. др Ђурађ Стакић

Главни и одговорни уредник

Дубравка Гавриловић

Заменик главног и одговорног уредника

Доцент др Марина Ковачевић Лепојевић

Секретарка редакције

Марија Маљковић

Издавач

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд

За издавача

Дубравка Гавриловић

Коректор

Оливера Величковић

Ликовна опрема

Марија Марковић

Први број часописа СОЦИЈАЛНА МИСАО појавио се 1994. године

Оснивач часописа Радул Јовановић

7

РЕЧ УРЕДНИЦЕ

- 11 *Милосав Милосављевић, Кајшарина Миленковић*
ПИОНИРКЕ СОЦИЈАЛНОГ РАДА

- 35 *Весна Миловановић*
НАСИЉЕ НАД СТАРИЈИМ ОСОБАМА У ПОРОДИЦИ
Феноменологија и карактеристике

- 51 *Лаура Калмар*
СОЦИЈАЛНО-ПЕДАГОШКИ АСПЕКТИ
МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

- 65 *Ида Колиновић*
ПРОБЛЕМ БЕСКУЋНИШТВА – ИЗАЗОВ ЗА ПРАКСУ
ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У ЦРНОЈ ГОРИ

- 83 *Милосав Милосављевић, Мирослав Бркић, Драгана Сјоецкел*
ДРУШТВЕНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ

-
- 34 *Milosav Milosavljević, Katarina Milenković*
PIONEERS OF SOCIAL WORK
-
- 49 *Vesna Milovanović*
DOMESTIC VIOLENCE – VIOLENCE AGAINST
THE ELDERLY PHENOMENOLOGY AND PROTECTION
-
- 64 *Laura Kalmar*
SOCIAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF JUVENILE
DELINQUENCY
-
- 65 *Ida Kolinović*
THE PROBLEM OF HOMELESSNESS – A CHALLENGE FOR THE
PRACTICE OF SOCIAL WORK CENTRES IN MONTENEGRO
-

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА АУТОРИМА

Молимо будуће ауторе да обратe пажњу на упутства
и да их се строго придржавају.

Страна 87.

Захваљујемо.

РЕДАКЦИЈА

РЕЧ УРЕДНИЦЕ

Да је овај стоти, јубиларни број један у низу који ће изаћи била бих неизмерно срећна и задовољна значајним јубилејом. С обзиром на то да је овај стоти број вероватно и последњи, бар за сада, осећања су измешана. Туга, срећа, незадовољство, понос, немоћ, захвалност, разочарања... Свакако и задовољство, имајући у виду време невреме у коме ће се, ипак, појавити. Али баш то ме чини још незадовољнијом јер се часопис и појавио у једно друго време невреме, сада далеке 1994. године. Морам бити и лична. Родио се у време рођења моја два сина. Па кад њих погледам схватим да је часопис баш као један стасит, формиран и одговоран човек. Али све што расте, развија се, тражи храну, негу, бригу, енергију, а изгледа да је тога, у овом тренутку, понестало. *Уводна реч* првог броја часописа носила је наслов „Зашто Социјална мисао?“, који је одмах пратио одговор „А зашто да не?“ Оснивач часописа, први главни и одговорни уредник, мој отац Радул Јовановић, објашњава: „Прави одговор треба тражити у поднаслову који гласи 'Часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе'. Из тога је, надамо се, јасно видљиво да се ради и о новом приступу овим вечитим и општеважећим темама. Новина је првенствено у чињеници да ће размишљања и закључивања бити ослобођења догматског оквира и да се чињенице неће прећуткивати ради 'мира у кући'”... „Такође нам се може приговорити што на самом почетку рада критикујемо. Али, да одмах кажемо, наше основно опредељење и јесте критика теорије и праксе социјалних појава и социјалних девијација, али и односа друштва међу њима. Од тог односа зависи хоће ли се оне и даље ширити или ефикасно разрешавати, да ли из тога могу произићи оштрији конфликти или ће се отклањањем узрока (превенција) и сузбијањем појава све то сводити на меру толеранције, на меру могућег и нужног, јер појава, сама по себи, егзистираће и у најидеалнијим условима живота”. На питање коме је часопис намењен Радул Јовановић одговара: „Желимо посебно да истакнемо да покретање овог часописа, његов смисао и садржај, нема за сврху да будући магистри и докторанти

у њему нађу шансу за испуњавање нужног броја ауторских јединица (иако се таква могућност не искључује), већ да се аналитичка и синтетичка активност свих стваралаца из домена социјалне политике, социјалне заштите и социјалних девијација вреднује преко јавности која, иначе, нема увек довољно могућности да то прати и у животу проверава. Наравно, људима из праксе, верујемо, часопис ће бити корисна приручна литература, а наше амбиције у том правцу шире су од овог часописа. Бавићемо се, наиме, издавачком делатношћу у ширем смислу – с циљем да дамо свој допринос едукацији кадрова, научно-истраживачкој делатности и превенцији. Наша је жеља, то посебно наглашавамо, да судбину часописа 'узму у своје руке' млади стручњаци, од којих очекујемо да, поред мотива за рад, наставе и традицију алтруизма. То је она способност човека да се без непосредног личног интереса жртвује за друге. Ова област то и подразумева, у сваком случају више него друге области живота и рада. Ако се то не деси, часопис неће имати своју будућност, јер се његова концепција не уклапа у сурове законитости тржишта. Он има за циљ да, пратећи област социјалне политике, уочава противречности, узроке и последице, да о томе информише јавност и подстиче је на људску солидарност и опредељење за социјалну правду. То се, свакако, не може мерити законима тржишта, мада у суштини не излази из тог оквира. Мање социјалних проблема и социјалних девијација – више способних за послове који се вреднују на тржишту понуде и потражње".

Шта је до сада, у својој најпунијој зрелости, часопис успео да реализује од првобитних идеја оснивача и сарадника који су га креирали? Више или мање? Довољно? То је вероватно питање за друге. Питање за стручњаке, ширу јавност, оних који га процењују, креирају, пишу за њега. Али, ни мало интроспекције није на одмет. Часопис се све време трудио да остане и егзистира на идеји часописа за критику социјалних идеја и праксе. Из области којом се бави практично није било теме о којој се није писало, критички приступало. Болести зависности, малолетничка делинквенција, сиромаштво, проблеми брака и породице, проблеми старих, проблеми маргинализованих група, разноврсна истраживања, упоређивања, табеле, графикони... Научници и стручни радници, професори и студенти, како из Србије тако и из региона, нашли су своје место на његовим страницама. Иако првобитна идеја није била да он служи као полигон за прикупљање бодова и стварање доктораната био је и то. Многи аутори, сарадници, постали су оно што су данас захваљујући Социјалној мисли. Понајвише због тога што, када

се часопис родио, других часописа није ни било, нестали су, нису опстали у времену невремену. Из перспективе данашњег тренутка када је, сложили се или не, прикупљање бодова императив и, нажалост, понекада, једини разлог за писање, часопис је изгубио битку. Прва битка изгубљена је оног тренутка када није испуњен услов да број изађе четири пута годишње, што је неминовно морало да се деси променом власничке структуре и уређивања. Сарадници који су преузели да оживе часопис, удахну му нов живот, страсно су и предано радили. И часопис је живео. По процени проценитеља, недовољно да се врати на стару категоризацију, и ту онда наступа закон тржишта. Размена, ти мени број ја теби рад. Ту битку, тај рат смо изгубили иако га никада нисмо ни водили. Да ли је часопис „пао у руке” младима, какав је био план? Јесте, многи млади аутори, стручњаци, научници, пронашли су своје место, улогу и поделили су своје идеје и истраживања на страницама часописа. Можда и више него други научни часописи, што му је вероватно била и мана. Али, старост тешко опрашта младости недостатак искуства, знања, потреба. Заборавља се да су нови стари некада били млади када је и часопис био млад. А нови млади журе да сакупе бодове, бију битку са временом, конкуренцијом, а часопис тој новој младости није стигао да се прилагоди. Можда није ни хтео. И поднео је жртву. За сада, ово је последњи број Социјалне мисли, стоти, а прославља 28. рођендан. Волим да мислим да је часопису потребан предах, да ће он и даље живети на неки други начин, кроз првобитну идеју критичке мисли, враћању објављеним радовима који настављају свој живот кроз научне библиотеке и установе, кроз нове читаоце, истраживаче који ће тражити и наћи оно што им треба. Да ли ће, једном, поново излазити? А зашто да не?

Посебно се захваљујем ауторима овог стотог броја, који сам замислила другачије, али није било времена за реализацију. Такође неизмерну захвалност дугујем члановима редакције, Издавачком савету, суиздавачима, посебно својим првим сарадницама без којих часописа стварно не би било. Читаоцима посебно, који су највише разочарани, захваљујем на поштовању, љубави према струци и књижи, стрпљењу за сваки број, верности. Хвала свима!

Дубравка Гавриловић

Милосав МИЛОСАВЉЕВИЋ*
Катарина МИЛЕНКОВИЋ**

Прегледни рад
Примљен: 14.10.2022.
Прихваћен: 25.11.2022.

ПИОНИРКЕ СОЦИЈАЛНОГ РАДА

Многе личности су допринеле заснивању, развоју и афирмацији социјалног рада и образовању социјалних радника, али нико са толико преданости, ентузијазма и успеха као Jane Addams, Mary Richmond и Alice Salomon. Поред остварења у теоријском, методолошком, концептуалном утемељењу социјалног рада, оне су својим социјалним и политичким ангажовањем конкретно развијале праксу социјалног рада, демонстрирајући повезаност теорије и праксе са квалитетним образовањем социјалних радника, свака на свој начин, али на принципима хуманости.

Захваљујући томе оне се сматрају пиониркама социјалног рада. Овај скроман текст представља омаж овим великим женама.

Кључне речи: пионирке социјалног рада, социјални рад, образовање социјалних радника, милосрђе, насељска кућа

Увод

Прошло је више од деведесет година од установљења професионалног социјалног рада. Социјални рад, као професија и делатност, прошао је кроз разне изазове, искуства и противречности и постао уважен од стране грађана, других професија и јавности. Како пише Paul Stuart (Пол Стјуарт) у Енциклопедији социјалног рада: „Професија социјалног рада потекла је из напора волонтера да одговоре на

* Професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду (у пензији).

** Мастер социјални радник, Факултет за медије и комуникације.

социјална питања, на парадокс растућег сиромаштва у продуктивној и просперитетној економији у Европи и Америци касних година XIX века” (Stuart, 2019: 1).

Почетком XX века социјални рад постаје занимање, које се бави социјалним побољшањима. Већ двадесетих година социјални радници су се могли наћи у болницама и јавним школама, у агенцијама за социјалну заштиту деце и породице и насељским домовима, док формални професионални статус стичу тек 1930. године.

Наши, као уосталом, и социјални радници ван енглеског говорног подручја недовољно знају историју своје струке. Циљ овог рада је да се кроз сажет приказ свестраног доприноса пионирки социјалног рада подстакну млађи истраживачи и знатижељни социјални радници да се посвете изучавању развоја социјалног рада. Ово посебно важи за настанак и путеве социјалног рада у нас. Нажалост, то није лак задатак због нашег немара према традицији и наслеђу. За разлику од англо-америчког односа према прошлости, поред осталог кроз чување докумената и архива, наш приступ се заснива на искуствима и сећањима актера. Па, ипак, када је реч о социјалном раду, постоје још увек макар скромни извори у виду монографија или зборника ствараних поводом јубилеја неких установа и организација у којима је социјални рад стваран и развијан, као и скромно чуваних архива.

Стварању основа и развоју социјалног рада допринели су многи ствараоци и ентузијасте. Међутим, чињеница је да већину међу њима чине жене, можда и због тога што су оне доминирајуће присутне у разним подручјима социјалног рада и у сродним областима. Овде смо се определили за приказ доприноса три пионирке социјалног рада, не мерећи нити поредећи њихов појединачан значај, јер је то немерљиво, још мање потребно. Имајући то у виду, одлучили смо се за редослед према годинама рођења. Реч је о Jane Addams (Џејн Адамс), Mary Ellen Richmond (Мери Елен Ричмонд) и Alice Salomon (Алис Саломон).¹

¹ Имена личности су дата у оригиналу уз транскрипцију у загради код првог помињања. Називи установа дају се у оригиналу уз превод у загради. Око терминологије на немачком помагао је Марко Миленковић.

Социјални, вредносни и институционални контекст настанка социјалног рада

Иако је прва институција за образовање социјалних радника формирана у Амстердаму, европски социјални рад, са изузетком Велике Британије, био је под сталним утицајем идеја, методологије, методике и праксе социјалног рада у САД. У Енглеској се социјални рад установљава на основу идеја и праксе законодавства о сиромашним, филантропије, милосрђа и тређунионизма. Па ипак, и овде није изостао утицај америчких искустава. Треба, истине ради, рећи да су искуства насељских домова у Лондону и другим сиромашним насељима инспирисала формирање бројних насељских домова у САД.

Први програми образовања за социјалне раднике покренути су крајем XIX века. Процес образовања социјалних радника у САД почиње 1897. године, када Mary Richmond пише апел за отварање школе за образовање социјалних радника на начелима филантропије. Наредне, 1898. године у Њујорку је покренут курс из социјалног рада за активисте хуманитарних организација.

Године 1903. у Чикагу је отворена Chicago School of Civics and Philanthropy (Школа за грађанско васпитање и филантропију), која је данас позната као University of Chicago School of Social Service Administration (Школа за администрацију социјалних служби чикашког Универзитета). У Њујорку је 1904. године почела да ради School of Philanthropy (Школа филантропије), у трајању од годину дана. Она представља корен чувене Columbia University School of Social Work (Школа социјалног рада Колумбија универзитета).

„Социјално-медицинске услуге дугују своје порекло др Ричарду К. Каботу (Richard C. Cabot), који је 1905. организовао први одсек за социјалне службе при одељењу отворене заштите Massachusetts General Hospital (Општа болница Масачусетса). Др Кабот је сматрао „да увођење обучених социјалних радника у диспанзере, а потом и у посебне клинике не представља супротстављање медицинског и социјалног рада, већ њихово хемијско јединство” (Richmond, 1917: 35). Пре почетка рада на клиници студенти завршних година медицине на Harvard University (Универзитет Харвард) прошли су обуку из области социјалног рада.

Први програм образовања за социјални рад на универзитетском нивоу покренут је 1907. године на Chicago University (чикашки Универзитет).

Почетком образовања за социјални рад у Европи сматра се покретање краћих програма из социјалног рада у Холандији и Немачкој, 1896. године. Према неким подацима, у Немачкој су још 1893. године покренути једногодишњи курсеви у области социјалног рада. Једну од обука за социјални рад организовала је 1899. године Alice Salomon, као део активности удружења „Групе девојака и жена за социјалну подршку”.

„Прва школа за социјални рад отвара се 1899. године у Амстердаму (Холандија), под вођством Marie Kamphuis. У Немачкој 1908. године Саломон отвара први двогодишњи програм из социјалног рада, познат као Социјална школа за жене у Берлину. Пре тога су у Лондону (1901), Ливерпулу (1904) и Бирмингему (1908) основане образовне институције за социјалне раднике. У Паризу се то догађа 1911. године итд.” (Милосављевић М., Петровић Ј., 2017: 50–56)² Занимљиво је овде додати да се први плаћени социјални радник јавља још 1895. године.

У вредносном смислу, социјалне активности пре настанка професије социјалних радника одвијају се на принципима позитивизма, либерализма, милосрђа, индивидуализма, добровољности и селективности.

У институционално-организационом виду помоћ сиромашним, имигрантима, ометеним и другим угроженим пружају бројне и разноврсне добровољне организације и удружења, јер није било социјалних служби ни установа. Често су ове организације биле засноване на верској основи, што је стварало значајна 'непокривена подручја' у којима нису постојали никакви облици помоћи и подршке.

Добровољни облици социјалних активности створили су два, условно речено, социјална покрета: *friendly visitors* (пријатељски посетиоци), који делују кроз добровољна удружења и организације, и *settlement houses* (насељски домови).³ Нису случајно у развоју насељских дома

² М. Ајдуковић даје табелу формирања образованих установа за социјалне раднике у Европи, док се у зборнику чији су уредници били Hessel S. и Završek D. даје приказ успостављања образовања социјалних радника у Србији и региону (26–76). Такав основни преглед дат је и у: Милосављевић, 2010: 23.

³ Ми смо се определили за термин насељских дома у духу српског језика. Jane Addams је поводом тога писала: „Реч насеље, коју смо позајмили из Лондона, није

као слоган служила три P: Research (истраживање), Reforme (реформа) и Residence (становање).

Насељски домови су били организовани на добровољној и добротворној основи, као нека врста претеча центара за социјални рад у подручјима насељеним сиромашним, имигрантима и другим социјално угроженим. Поред помоћи у новцу (ређе) и у натури, у овим домовима су организовани различити едукативни програми (здравствено просвећивање, вођење породичног буџета, радне и професионалне вештине), као и различити видови подршке и помоћи породицама. *Пријатељски посетници* из ових домава и других сличних добровољних организација први су развијали Case work (рад са случајем) и family case work (рад са породичним случајем), посећујући их и радећи са њима на терену и у кућама корисника, како би проценили њихове потребе и пружали одговарајућу подршку и помоћ.

Носиоци програма пријатељских посетилаца и насељских кућа развијали су нове концепте социјалних активности и услуга засноване на научним концепцијама и истраживањима, што се касније изгубило из праксе социјалног рада због одвајања праксе од науке и истраживања.

У методолошком смислу су, поред рада са случајем, развијани и коришћени рад са групом, организовање заједнице, социјалне акције и промене у околини. Ове активности укључивале су и ангажовања око промена законодавства и дефинисања социјалне политике. Неки од првих социјалних радника, потеклих из овакве праксе, користили су социолошке теорије и истраживања о социјалним дисфункцијама и друштвеним узроцима социјалних проблема, како би покретали одређене социјалне реформе и предлоге према владиним и другим јавним институцијама.

На другој страни, многи социјални радници били су под већим утицајем психолошких теорија, што је већ у старту довело до две различите основне оријентације у њиховом образовању, али и у пракси, чији трагови се и данас опажају.

Први социјални радници се запошљавају у психијатријским установама, добротворним организацијама и насељским домовима. Они у овим организацијама и домовима имају улоге мотивације, мобилизације, инструирања, подршке и супервизије волонтера, за шта су

пријемчљива уху Американаца, који су не тако давно били пионири насељавања унутар напорног окружења" (Addams, 1910: 27).

оспособљавани кроз летње кампове и друге обуке. Неке примере на-вешћемо у даљој разради.

Jane Addams (1860–1935)

У обимној књизи о историји социјалног рада Џејн Адамс (Jane Addams) је заслужено названа „мајком социјалног рада”. Она је рођена 6. септембра 1860. у Cedarvillu, Illinois.⁴ Потиче из богате многобројне квекерске (Quaker) породице земљопоседника и банкара, што значи да је имала повољне услове за образовање и развој.⁵ Остала је рано без мајке, али је захваљујући оцу и новој проширеној породици непосредно схватила значај породице и заједништва за сваког човека. Живела је на селу све до одласка у Hull-House.

Као прва у класи завршила је Rockford University Female Seminary (Семинар за жене Рокфорд универзитета) 1881. Покушала је да студира медицину на Medical College of Philadelphia (Медицински колеџ Филаделфије), али је студије напустила због осетљивог здравља и две године провела у Европи на препоруку лекара.⁶ Током својих путовања посетила је Лондон 1888. године и посебно Toynbee House, где је добила идеју за стварање сличне установе у Чикагу. Следеће 1889. почиње формирање и рад Hull-House.

Адамс је, боравећи на селу у детињству, схватила све тешкоће сеоског живота и уочила постојеће класне разлике (Addams, 1910: 1–4). Већ у раној младости она се среће са сиромаштвом и социјалним неједнакостима, о чему пише: „Мој дух је, међутим, био окупиран старим питањем о вечној неједнакости људске судбине и шта би могло да се уради у вези са тим и дошла сам до закључка да се то не може превазићи укидањем разлика у одевању, већ у нечему што је значајније од тога, да би људи могли бити једнаки у стварима какве су образовање и религија” (Ibid.: 10).

⁴ 2010. године слављена је стопедесета годишњица њеног рођења.

⁵ Адамс је у уводу књиге *Twenty years of hull-House* изнела своју аутобиографију коју смо користили у овом тексту.

⁶ Адамс о томе пише: „Знатно пре краја студентских дана у мом уму се јавила идеја да би требало да студирам медицину и да 'живим са сиромашнима'” (Addams, 1910: 40).

Поред оца, на њен почетни развој утицала је недељна сеоска школа. Каснија искуства живота и боравка у градовима проширила су њене погледе на друштвени живот, проблеме и противречности. Насупрот потенцијално богатим условима, она је свој живот и дело посветила сиромашним и угроженим, радничкој класи, женама и мањинама, иако је могла да проведе уреднији и смиренiji век.

Како пише Knight: „Знала сам да она није била светица. Била је људско биће подједнако истакнута по ономе што је постала и по ономе како је до тога дошла” (Knight, 2010: 1).

Адамс је написала више књига међу којима су најпознатије:

Hull-House Maps and Papers (Мапе и папири Hull-Hause) 1895, у којој је, као коауторка, изложила своје прве ставове и политичке препоруке; *Democracy and Social Ethics* (Демократија и социјална етика) 1902; *Spirit of Youth and City Streets* ((Дух младости и градске улице) 1903; *Newer Ideals for Peace* (Новији идеали за мир) 1910; *Twenty Years at Hull-House* (Двадесет година у Hull-House) 1910 и *The Second Twenty Years at Hull-House* (Других двадесет година у Hull-House) 1930.

Општин погледи на друштво и његове противречности

Иако је написала бројне књиге и друге текстове, Адамс је била усмеренија ка истраживањима и социјалном активизму него према научној и академској каријери. Мада је сарађивала са многим истраживачима друштвених појава, она је била, пре свега, велика политичка и социјална активисткиња, усмерена читавог живота ка помагању људима да унапређују и остварују своје хумане потенцијале и људскост, а нарочито ка утемељењу, развоју и афирмацији нове хумане професије социјалних радника.⁷ Као таква, била је више практичар него теоретичар, али је у своје идеје и праксу умела да уноси и користи знања хуманистичких наука и бројних емпиријских истраживања, која су посебно била у моди почетком XX века. Она је практично демонстрирала значај повезивања оспособљавања социјалних радника са науком и праксом, као и праксе са образовањем, истраживањима и науком, захваљујући чему се сматра зачетницом многих нових приступа социјалним потребама и проблемима људи у заједници.

⁷ Џејн Адамс је била прва жена председница National Conference of Social Work (Национална конференција социјалног рада) 1910.

У опште теоријском и концептуалном смислу Адамс је полазила од става да концентрација моћи у рукама неколицине и, посебно, располагање друштвеним богатством, представљају изазов и ризик за демократију, чиме је дефинисала и своје вредносне ставове. Може се рећи да исто важи и за њено практично социјално и хуманистичко ангажовање. Она, наиме, сматра да су жене, деца и стари посебно погођени неповољним последицама које проистичу из капиталистичког система, миграција и социјалних промена у градовима. Због тога је отуђеност људи довела до одсуства комуникација и интеракција и до појаве различитих девијантних понашања.

Одговор на ове и друге социјалне проблеме Адамс види у *развоју демократије*, засноване на учешћу свих грађана, и у *ојштем образовању*, као средствима за побољшање свакодневног живота, унапређивање социјалних институција и њихове контроле од стране заједнице.

Демократију је повезивала са развојем хуманистичког морала. У овом смислу, она је у књизи *Democracy and Ethics* писала да се морал мора посматрати као друштвена пре него индивидуална тежња, а демократија као начин живота, а не као пука основа за законе. Уколико им то недостаје и демократија и морал остају неплодни празни концепти. Демократија као друштвена обавеза може довести до многих промена понашања и да није довољно пасивно веровање у урођено достојанство људи, већ да треба свакодневно искорењивати полне, расне, класне и друге предрасуде у личним односима. Она то илуструје бројним примерима, као што се током читавог живота борила против многих предрасуда (Addams, 1902: op. cit.).

Теоријски и методолошки доприноси

У разноврсним богатим улогама које је током живота имала Адамс је користила знања социологије и других наука о човеку, природи људског друштва и о њиховим међусобним односима, што је употребила и за дефинисање политике прогреса и искорењивања болести друштва, а за ослобођење човека и афирмацију социјалне правде. Наравно, у томе је заузела јасно вредносно опредељење, а то је стална подршка онима који су посебно угрожени у социјалном и људском смислу.

Она је веома блиско сарађивала са Одсеком за социологију чикашког Универзитета, где је обогаћивала своје идеје и знања и учествовала у истраживањима (Кнежевић, 2009). Притом је посебно

сарађивала са Албион Смолем (Albion Small) и Томасом (Thomas). Приврженост истраживањима на терену била је заједничка црта социолога поменутог одсека и ове хуманисткиње. Адамс је сматрала да је улога социологије у помагању људима да воде боље животе и да могу да утичу на услове и претпоставке своје добробити. При томе, заступала је став да наука не би требало само да истражује, већ и да буде друштвено ангажована и да заступа сиромашне и угрожене.

Своје теоријске и практичне идеје и схватања Адамс је изражавала и под утицајем, у то време, веома прогресивног интеракционизма. Међу теоретичарима и истраживачима са којима је сарађивала били су Џон Ђуи (John Dewey) и Едит Абот (Edith Abbott).

Адамс је у својим хуманистичким социјалним активностима, кампањама и програмима користила резултате научних истраживања, статистике и друге релевантне материјале, чиме су ови били добро утемељени и, на тај начин, предодређени за успех.

„Прве теоријске хуманистичке идеје Адамс је изнела у књизи *Papers and maps of Hull-House* 1889. „Неки аутори сматрају овај текст манифестом хуманистичке социологије и социјалног рада” (Милосављевић, 2009: 262). Пошто је била критична према многим идејама, налазима истраживања и пракси, она је названа *критичким прајмаштичарем*, а њена теорија *критичким прајмаштизмом*.

Суштину теорије критичког прагматизма чинило је инсистирање на развоју демократије којом би се успоставила једнакост, социјална правда и на универзалном образовање, као једном од начина очувања људских права. Поред осталих занимљивих и корисних доприноса, у истраживању, чији су резултати коришћени у настајању поменуте публикације, у изучавање људског понашања и социјалних појава уведен је еколошки приступ, који је касније прихваћен и коришћен од стране социолога Чикашке школе.

Иако је Адамс била присталица квалитативних истраживања, она је у свом раду користила статистике, док је развојем мапирања допунила скалу квантитативних социјалних истраживања. Реч је, у ствари, о комбинацији квалитативних и квантитативних истраживања, јер се уводи методологија *мапирања социјалних и демографских карактеристика становништва* на неком подручју, како би се остварио бољи увид у раширеност одређених социјалних потреба или проблема и могли одредити приоритети у социјалним акцијама и програмима.⁸

⁸ Милосављевић, 2013.

Адамс је конкретно доприносила утемељењу научних истраживања у социјалном раду, као што је у својој пракси, поред рада са слушајем, учествовала у развоју социјалног рада са групом, у организовању заједнице итд. Ове активности укључивале су и ангажовања око промена законодавства и дефинисања социјалне политике.

Социјални и политички активизам

Адамс је, пре свега, била велика политичка и социјална активисткиња, усмерена читавог живота ка помагању људима да унапређују и остварују своје људске потенцијале и човечност, а нарочито ка утемељењу, развоју и афирмацији нове хумане професије социјалних радника. У овом духу она је укључивала велики број жена у хуманитарне активности и акције као организатор и инспиратор, али и као аутор многих програма и пројеката. Она је стално била усмерена ка питањима *једнакости* (*тојотшово жена*) и *социјалној правди*, што је била централна преокупација социјалних и хуманистичких покрета крајем XIX века (Милосављевић, 2009: 260).

Треба нагласити да је она била ангажована на локалном (Чикаго) и националном плану, као и у многим међународним кампањама, програмима и скуповима. Тако је, примера ради, председавала Међународним конгресом жена 1915. године, после кога је формирана Women's International League for peace and freedom (Међународна лига жена за мир и слободу). У том духу учествовала је у националним и међународним кампањама против учешћа САД у Првом светском рату, чиме је навукла гнев и имала пуно проблема због својих ставова и активности, али је била веома угледна да би трпела и неке формалне последице. За ове активности добила је Нобелову награду за мир 1931. године.

Адамс је, такође, била прва жена председница National Conference of Charity and Corection (Национална конференција за милосрђе и корекцију), која је касније прерасла у National Conference of Social Work (Национална конференција социјалног рада).

У складу са својим људским и професионалним принципима, Адамс је посвећивала нарочиту пажњу развоју и реализацији образовних и еманципаторских програма у којима су, првенствено, биле укључиване или ангажоване жене. То је разумљиво имајући у виду чињеницу да су оне биле носиоци многих активности у домаћинству,

а посебно везаних за економику, функционисање породице и васпитање деце.

Адамс није била једино „прагматички критичар“. Она је, користећи своја знања, искуства, везе, утицај и углед, учествовала и у обликовању образовања социјалних радника. Поред кампање за увођење образовања за социјални рад, суделовала је у обликовању програма, методологије и организације студија. Иако је била успешан предавач широм Америке и на многим универзитетима, посебно на Универзитету у Чикагу, и била члан Америчког социолошког друштва, није желела да је академска каријера спутава својим правилима и да ограничава њене ставове, тако да је више пажње посветила социјалном активизму. Поред осталог, учествовала је у стварању Chicago University school of social work (Школа за социјални рад Универзитета у Чикагу).

Велики социјални експеримент хуманости на делу: Hull-House⁹

Адамс је посвећивала нарочиту пажњу развоју и реализацији разноврсних образовних и еманципаторских програма. Идеја о стварању Hull-House настала је у време када је двадесет седмогодишња Адамс 1888. посетила Toynbee Hall, насељски дом у индустријској зони Лондона, где је развила жељу за формирањем сличног дома. У томе је успела после многих правних, административних и финансијских потешкоћа, 1889. године у Чикагу.

Зграду за Hull-House поклонила је Helen Culver (Хелен Калвер), док је институција названа по првом власнику куће Charles J. Hull (Чарлс Хал). Финансијска средства за обнављање, одржавање и дугогодишње функционисање обезбеђивала је Адамс из наслеђа и донаторства пријатеља и других хуманих људи.

Пре него што је дошла до идеје и концепције за Hull-House Адамс је, са групама жена претежно из средње класе, боравила у сиромашним подручјима са циљем да изблиза проучавају услове живота сиромашних и да им помажу у решавању свакодневних животних проблема. Касније су ови програми били више усмерени према побољшању услова живота у имигрантским насељима и ка помоћи масама имиграната да се привикну на нове услове живота и да се носе

⁹ У време пуног процвата програми су извођени на тринаест локација. Првобитни објект је данас седиште Агенције за социјалне услуге у окружењу Чикага, док је у једном од објеката Hull-House Museum (Музеј Hull-House).

са својим личним и породичним проблемима. Активности су обухватале и учење енглеског језика, стицање професионалних вештина, унапређење здравља и промене у окружењу уз заједничку сарадњу.

Изворна улога Hull-House била је подржавање и уздизање сиромашних, радничке класе и других угрожених, већином имиграната из непосредног окружења, које је због ниских станарина било насељено најсиромашнијим људима различитих вера и националности.

Међу погодностима које је Hull-House нудио издвајали су се вечерња школа за одрасле, вртићи и клубови за децу, уметничка галерија, бројни клубови, кафетерија, јавна кухиња, разне радионице, сала за гимнастику итд. Овде је пружано и неформално образовање младим социјалним радницима и социјалним реформаторима.

Активности Hull-House почивале су на донаторству и добровољности. Оне су укључивале велики број студената и доктораната. Адамс је била водећи организатор, инспиратор и руководилац многих програма и пројеката. Уз учешће становника овог насеља изведена су бројна социолошка истраживања и пројекти, усмерени ка побољшању услова њиховог живота, што су први примери акцијског социјалног рада.

Hull-House концепција и програми представљали су успешан и својеврстан социјални и акциони експеримент, иако се Адамс супротстављала томе да насељске куће буду 'социолошке лабораторије', већ да служе као извор података за истраживања и за законодавне и друге реформе. Искуства и пракса Hull-House служили су као узор за формирање сличних установа широм САД.

Џејн Адамс је за живота оспоравана и нападана због радикалних идеја, понашања и активности, али су њени разноврсни доприноси баштини хуманости уважени, поред осталог:

- Била је добитница Нобелове награде за мир 1931. године;
- Има место у Hall of Fame for Great Americans (Дворана славних америчких великана) од 1965;
- Почасно место у Holu National Women's History Museum (Национални историјски музеј жена);
- Почасна докторска титула University of Vinsconsin (Универзитет Вискосин);
- Hull-House Museum (Музеј Hull-House) носи њено име;
- 2010. године је слављена стопедесета годишњица њеног рођења;
- С правом се сматра „мајком социјалног рада”.

Mary Richmond (1860–1935)*Животни џуџ*

Мери Ричмонд (Mary Richmond), рођена 1861. године у Белвилу, Илиноис, остаје рано без родитеља и живи са својом баком по мајци и теткама у Балтимору. Због осетљивог здравља (туберкулоза) и сиромаштва обучава се у кући и тек у једанаестој години уписује се у јавну школу. Делом су томе допринели критички ставови њене баке према образовном систему. Ова је, иначе, утицала на формирање личности, животних погледа и прве социјалне идеје Мери Ричмонд. Бака је била сифражеткиња, позната по духовности и радикалности, тако да се Мери рано упознаје са проблемима сиромашних и других социјално угрожених и ометених, социјалним разликама, расним и другим социјалним проблемима. Живећи у таквом окружењу, она стиче духовна, либерална и политичка уверења.

Са шеснаест година Ричмонд дипломира на Baltimore Eastern Female High School (Виша школа за девојке Источног Балтимора) и прелази у Њујорк, где живи поред болесне тетке. После две године екстремног сиромаштва враћа се у Балтимор, где годинама ради као књиговођа и укључује се веома активно у живот и активности Унитарне цркве.

Искуства у социјалном раду

Вишеструко обдарена, Ричмонд је била ангажована у социјалном раду као: практичарка, генерална секретарка цењених добротворних организација, истраживачица, зачетница и популаризаторка професије социјалних радника, социјална активисткиња и протагониста социјалних реформи. У улози пионира професије социјалних радника, она се посебно залагала за обуку професионалних социјалних радника на National Conference of Charity and Correction (Национална конференција милосрђа и корекције).

Прва искуства о социјалним активностима и социјалном раду Мери стиче као помоћница благајника Charity Organization Society (Удружење добротворних организација) 1888. Ова организација постојала је у многим градовима и позната је по томе што је прва развијала професионални социјални рад кроз пружање услуга сиромаш-

шним, ометеним и другим угроженим грађанима. То је био почетак њеног доприноса утемељењу, афирмацији и развоју социјалног рада. У оквиру Удружења милосрдних организација Ричмонд има улоге администратора, руководиоца, организатора, предавача, теоретичара, методолога, писца и практичара.

У практичном смислу, Ричмонд се конкретно среће са улогом социјалног радника као обучен „пријатељски посетилац“, што је био почетни назив за социјалне раднике на случају.

Почетком XX века (1900) она постаје генерална секретарка Society of Charity Organisation of Philadelphia (Удружење милосрдних организација Филаделфије), где се, током девет година, посебно бави реформама социјалног законодавства о обавезном образовању, деčјем раду, заштити деце разведених родитеља, формирању владине канцеларије за децу и судова за малолетнике.

Као директорка Одсека за организацију добротинства Russel Sage Foundation (Фондација Расел Сеџи), од 1909. године до смрти (септембар 1928) ради на стварању социјалних програма, развоју мреже социјалног рада, запошљавању, обуци и унапређењу метода рада и праксе социјалних радника на хуманистичким основама. Она се посебно залагала за холистички приступ сиромашним појединцима и породицама и за сарадњу социјалних радника, васпитача, наставника и запослених у здравству неопходној за успех у помоћи и подршци угроженим људима и породицама.

Ричмонд, поред Адамс, развија прве теоријске, научне и методолошке основе систематског социјалног рада. Социјални радници са којима је сарађивала кроз програме и активности Фондације први су обучавани у примени социјалне дијагнозе (утврђивање социјалних потреба, положаја и могућности сиромашних и угрожених) и за коришћење метода, поступака и процедура рада са случајем (case work): методе прикупљања података о случају, интервјуа, успостављања контакта са корисницима, вођења разговора, утврђивања могућности корисника и њихових породица, пружања подршке итд.

У овом духу она је идентификовала следеће изворе моћи корисника и социјалних радника: (1) у кориснику и његовом домаћинству, (2) у суседству и другим ширим социјалним мрежама, (3) у грађанским службама и (4) у приватним и јавним агенцијама. Она је сматрала да се појединци морају прво суочити са својим проблемима унутар породице, уз подршку стручних социјалних радника и ближих друштва-

них веза (образовне институције, верске установе и организације), па онда тражити помоћ заједнице и државе.

Искуства која је стекла као социјална радница на терену у оквиру добротворних организација преточила је 1893. у неку врсту приручника за рад са сиромашнима, уз дефинисање циљева и улога социјалног рада под насловом: *Friendly Visiting among the Poor* (Пријатељско посећивање сиромашних). У истом духу нешто касније објављује публикацију *Good Neighbor in Modern City* (Добар комшија у модерном граду) 1907. Ову улогу наставља и у периоду између 1905. и 1910. године, сарађујући са Charities, чија је улога била да развија наставне материјале за Друштва организованог добротворства.

Теоријски и методолошки доприноси

Најпознатију књигу и теоријско-методолошки прилог пракси и науци социјалног рада Richmond је објавила под насловом: *Social Diagnosis* (Социјална дијагноза) 1917. године. У овој књизи синтезирала је своја теоријска и емпиријска искуства и дефинисала теоријско-методолошке и практичне принципе социјалног рада на интердисциплинарни начин, користећи идеје и знања из историје, социологије, психологије, права, психијатрије и медицине.

У концептуално-теоријском и прагматичном смислу Richmond је, у функцији секретара Балтиморског удружења добротворних организација, развијала свој медицински модел социјалног рада, на основу изучавања података ових организација. Она је анализирала комбиновани утицај друштвених и субјективних фактора на сиромаштво и социјалне ситуације домаћинстава. Наравно, њено непосредно практично искуство, такође, утицало је на обликовање теоријских и методолошких идеја у социјалном раду.

Када је реч о социјалној дијагнози Мери пише да она резултира из четири међусобно повезана процеса: '(1) први пошћуни интјервју са клијјентом¹⁰, (2) рани контјакти са непосредном породицом, (3) шраћање за даљим увидом и изворима сарадње изван породице и (4) пажљиво процењивање свакој прикуљеној податка и њихово поређење и интјерпретишација. Интјерпретишација овде значи настјојање да се на основу целокујне

¹⁰ У духу позитивистичког и медицинског приступа употребљава се термин клијент за кориснике услуга социјалног рада, као што се употребљавају и други термини (превенција, третман, пацијент и сл.).

евиденције сачини што је могуће тачнија дефиниција клијентових социјалних тешкоћа – улога дијагнозе је чин интерпретације (Ibid: 101).

Књига је подељена у више тематских подручја, од којих су најзначајнија: природа и коришћење социјалне евиденције; врсте евиденције и документације; процеси усмеравања дијагнозе; породична група; подаци и извори података о случају (лични, породични, рођачки, социјалних, здравствених и образовних институција итд).

У тексту се приказују методе, средства и поступци у сваком од ових сегмената на примерима рада са породицом (у целини, супружници, деца, остали чланови и сродници), послодавцима и колегама са посла. Показује се и како користити писма, телефонске поруке и телеграме као изворе података. Она, притом, истиче потребу упоређивања разних извора података.

Крајњи закључак дуге раправе у књизи је да проверена и прецизна социјална дијагноза представља основу за добар план и остваривање третмана.

Као конкретне примере социјалне дијагнозе Ричмонд користи рад са примерима социјално угрожених, имигрантских и удовичких породица, као и са занемареном децом, неудатим мајкама, слепима и бескућницима. У додатку књиге Мери пише о првом интервјуу и о коришћењу статистичких извора. Ова књига објављена је више пута и од стране различитих издавача и коришћена је као уџбеник за студенте и практикум за социјалне раднике и волонтере у пракси.

Овом књигом Ричмонд је систематизовала и анализирала своја посматрања настала током рада са појединцима и породицама, чиме је одредила срж метода социјалног рада са случајем. Ослоњеност на системску, структурално-функционалистичку и психо-социјалне теорије допринео је дефинисању и развоју клиничког социјалног рада.

Ове идеје су, такође, развијане у публикацији под називом: *What is Social Case Work? An Introductory Description* (Шта је социјални рад на случају? Уводни опис), објављеној 1922. године. Она социјални рад са случајем посматра као двосмерни процес усмерен ка развоју личности, путем узајамног прилагођавања између човека и његовог социјалног окружења. Она на тај начин улази у подручје методологије, метода, процедура и поступке рада са социјалним случајевима (било са појединцима или породицама) и тако ствара основе научне методологије за развој професионалног социјалног рада.

Књига је настала после дубинских и систематских испитивања (интервјуи, упитници, анализе извештаја о појединим случајевима, статистике и сл.) социјалних радника са случајем, било да су запо-

слени у волонтерским организацијама, социјалним службама или у другим делатностима.

У предговору књиге она пише да је петнаест година раније почела прикупљање материјала и чак урадила неколико поглавља о социјалном раду са породицом, али да је у међувремену променила став и окренула се овом новом наслову (Richmond, 1917: op. cit., p. 5). Почетни став био је *да су, у основи, методе и циљеви социјалног рада исти у сваком и свакој случају, било да су у истраживању бескућници, паралитичари, занемарена деца, родитељи алкохоличари или удове са малом децом да би, уколико су формулисани, елементи социјалне дијагнозе требало да чине део подучја која заузимају сви социјални радници на случају заједно уколико стекну знања и вештине о овим елементима, укључујући и модификације које су могуће у свакој деценији* (Ibid.: 5). Ричмонд је била свесна да је неопходна подела социјалног рада по подручјима и специјалностима, али да у сваком случају постоје заједничке основе и принципи, укључујући и сродне делатности и струке које се баве угроженим људима. Посебно је наглашавала важност поверљивости и поверења не само за добру социјалну дијагнозу већ за успех и резултате рада са случајем.

Публикација *What is Social Case Work? An Introductory Description* има скроман поднаслов: *уводни опис*, мада представља темељно и комплексно изучавање овог облика социјалног рада и имала је обим од 272 стране. Ричмонд каже да *није сврха ове мале књиге расправља о методу, већ да истражи шта је социјални рад са случајем и чему служи* (Richmond, 1922: 26).

Ова публикација настала је на основу личног искуства ауторке која каже: *Почетна дефиниција социјалног рада са случајем коју покушавам да дам нема поузданију основу од мој искуства и навике да читам историје социјалних случајева. Било би боље, наравно, да се дефиниција изведе из великог броја цитираних примера, али таква дефиниција би могла бити доведена у питање* (Ibid.: 87). Она је, међутим, анализирала и приказала ставове и доприносе других аутора развоју идеја и праксе социјалног рада са случајем.

Ричмонд полази од става да је *социјални рад са случајем само један од облика социјалног рада иако има своју историју, сопствене методе и вештине којима се разликује од других облика*.

На почетку књиге ауторка приказује и анализира конкретне примере из праксе социјалног рада са случајем, након чега изводи општи

закључак да његове теорије, сврхе и најбоља интензивна пракса воде централној идеји – развоју личности (Ibid.: 127). „Она касније прави поређења и изводи опште закључке о социјалном раду са случајем и пореди овај приступ са другим свесним покушајима прилагођавања људског живота у друштву, закључујући да друштво није једино медијум у коме се личност развија већ његов извор и порекло.

Суштину овог комплексног приступа Ричмонд је одредила следећом дефиницијом: *Социјални рад са случајем се састоји од процеса којима се развија личност путем сталног прилагођавања изазваних од стране појединца према појединцу, између човека и његовој социјалној окружења.*¹¹ Овде се под развојем личности сматра и свесно и разумљиво прилагођавање друштвених односа. На тај начин социјални радник није више окупиран ненормалностима у особи већ у окружењу (Richmond, 1922: 98). Мери даље сматра да средишњи циљ социјалног рада са случајем, који дели са сврхом других бројних облика услуга је очување и развој личности. Али, то не значи да су подручја образовања, медицине, психијатрије и религије идентична са социјалним радом са случајем. То што свака од ових дисциплина може и требало би да учи једна од других не успоставља истовешност било међога или појединца (Ibid.: 144).

Она наглашава да је дистинктивни приступ социјалног радника са случајем, у ствари, враћање појединцу преко његове социјалне средине, а да *у свих у посебној форми најора познатих као социјални рад са случајем захтева висок ниво осетљивости за јединствени квалитет сваког људског бића* (Ibid.: 158).

Полазећи од ових ставова, а ослањајући се на системску, структурално-функционалистичку и психо-социјалне теорије допринела је дефинисању и развоју клиничког социјалног рада.

Уз све досад речено, треба додати да је Ричмонд у периоду између 1910. и 1922. године развијала и водила летње семинаре за руководиоце добротворних организација широм САД, као високи функционер Russell Sage Foundation. Пошто је у то време боравила у Њујорку, била је и истраживач и предавач на Њујоршкој школи за човекољубље (New York School of Philanthropy).

Пример Мери Ричмонд показује како су у једној личности биле спојене различите, драгоцене, улоге: практичара, истраживача, предавача, менаџера, организатора, заговорника промена и реформи,

¹¹ Италијан је из оригиналног текста.

социјалног активисте и пионира новина у социјалној сфери и у социјалном раду, посебно на почетку његовог настанка као делатности, струке и науке. У историји социјалног рада веома су ретки слични примери, сем њене савременице Џејн Адамс.

Најзад, треба додати да се Мери Ричмонд није удавала, нити је имала деце, али су њену породицу чинили бројни волонтери, социјални радници, колеге, човекољупци и хуманисти. Преминула је септембра 1928. године остављајући за собом богато и разноврсно волонтерско, теоријско, методолошко, истраживачко, практично-применљиво, предавачко и публицистичко наслеђе у социјалном раду.

Alice Salomon (1872–1948)

Крајшак живоштойис

Алис Саломон (Alice Salomon) је рођена 19. априла 1872. године у Берлину, као треће од осморо деце породице Саломон; била је јеврејског порекла, али је променила веру у протестантску.

У духу тадашњег времена, као и остале девојке из добростојећих породица, она се одриче високог образовања, иако је желела да буде учитељица.

Почетком столећа (1900) укључује се у активности Bund Deutsche Frauenein (Федерација немачких удружења жена), где је 1910. избрана за потпредседницу и ову функцију обављала до 1920. године.

Као прва жена у Немачкој студирала је економију од 1902. до 1906. године на Friedrich Wilhelm University (Универзитет Фридрих Вилхелм). Иако није испуњавала услове уписа, примљена је захваљујући објављеним радовима. Она је одбранила докторат Берлинског универзитета 1906. године са насловом: *Die Ursachen der ungleichen Entlohnung von Mannern und Frauenarbeit* (Неједнакост у платама мушкараца и жена за исти рад) (Enciclopedia Britanica, op. cit.).¹²

Саломон је била веома уважена феминисткиња. Тако је, између осталог, била активно укључена у формирање International Congress of Women (Међународни конгрес жена) – 1904. године, док је 1920. избрана за његову потпредседницу. Алис је 1917. формирала Konferenz sozialer Frauenschulen Deutschlands (Конференција женских социјал-

¹² Није реч о докторату наука, већ о универзитетској дипломи у данашњем смислу.

них школа Немачке) и била прва председница. Ова конференција имала је 1919. године већ шеснаест чланица.

Саломон је била велики социјални активиста и реформатор. Поред осталог, због ангажовања око проблема јавног здравља додељен јој је почасни докторат наука од стране берлинског Универзитета 1932. године.

Дојринос развоју социјалној рада у Немачкој

Саломон се сматра „мајком” немачког социјалног рада, јер је у ову област ушла тако што је организовала прве регуларне курсеве обуке за социјалне раднике 1899. године.¹³ Пре тога, тачније 1893, стекла је одређена искуства као добровољка Mädchen und Frauengruppen für soziale Hilfsarbeit (Група девојака и жена за социјални неквалификовани рад). Убрзо затим 1908. године установљава Soziale Frauenschule (Социјална школа за жене), у којој се изводи обука за професионални социјални рад. Две деценије касније, тачније 1925, Алис отвара Deutsche Akademie für soziale und pädagogische Frauenarbeit (Немачка академија за социјални и педагошки рад жена), која је прерасла у Немачку школу социјалног рада. У овој институцији била је потпредседница све до 1928, када је била именована за председницу Савеза немачких школа за социјални рад.¹⁴ Ова установа добила је име Алис Саломон 1932. у част њеног шездесетог рођендана.¹⁵

Саломон је посебно била активна и делотворна у подручју борбе за права и равноправност жена (посебно у раду и у вези са радом), мировним акцијама и покретима. Нарочиту пажњу посветила је реформама и развоју социјалне заштите и социјалног рада. Она полази од става да жене средње класе могу бити добри професионални социјални радници, али да их треба за то добро оспособити. На тај начин повезује еманципацију жена са професионалним и личним развојем. Пошто су поља социјалне заштите и социјалног рада „припадала” женама, али не само због њихове жеље, већ и предрасуда о социјалној заштити и ниским плата у овој области, Саломон говори

¹³ Неки називају Алис Саломон 'немачком Џејн Адамс', због сличности у људском смислу и њеног доприноса развоју професионалног социјалног рада у Немачкој.

¹⁴ У Немачкој су све до 1945. године једино жене могле да студирају социјални рад.

¹⁵ Ова установа прераста у Државни универзитет примењених наука за социјални рад и социјалну педагогију са именом Алис Саломон 1971. године.

о *Mütterlichkeit* (социјално материнство). На другој страни, она сма-тра да је запошљавање, односно рад жена уопште предуслов њихове еманципације и грађанске равноправности. Рад је предуслов свих друштвених односа. Због ових и сличних идеја неки аутори називају овај концепт 'новим материјализмом'.

Када је реч о односу науке, образовања и праксе социјалног рада она инсистира на њиховој повезаности. *Пракса социјалног рада је рефлектована теорија, а социјални радник као 'рефлектовани пракши-чар', док је теорија без ослоња на праксу нејлодошворна.*

Мало је познато да је Саломон била иницијатор и организатор великог истраживања о будућим облицима породичног живота у Немачкој у коме су учествовале бројне жене социјалне раднице, економисткиње, докторке, професорке, као и њихове колеге. Неки пореде ово истраживање са познатом студијом Ериха Фрома (Erich Fromme) и његових колега из *Frankfurter Schule* (Франкфуртска школа) под називом „Ауторитет и породица“, објављеној 1936 (Feustel, op. cit., p. 150). Нажалост, пројекат Алис Саломон обустављен је 1933. године.

Међународни доприноси

Саломон је била посебно ангажована око афирмације социјалног рада и организовања на међународном плану. Тако је под патрона-том IFSW-а (Међународна федерација социјалних радника), заједно са Џејн Адамс и другима, а под руководством Рене Санда¹⁶, организовала *First International Conference of Social Work* (Прва међуна-родна конференција социјалног рада), априла 1928. године. На њој је окупљено 2.400 представника из 42 државе. На овој конференцији, поред осталих доприноса, покренута је иницијатива за формирање *International Council of Social Welfare – ICSW* (Међународни савет за социјално благостање) и *International Association of School of Social Work – IASSW* (Међународно удружење школа за социјални рад).¹⁷

Наредне 1929. Саломон формира IASSW у Берлину, уз учешће представника из седам европских земаља, и *International Labor Organisation – ILO* (Међународна организација рада). Она је била

¹⁶ Рене Санд (1877–1953), белгијски социјални радник и лекар, био је иницијатор и организатор многих међународних конференција, конгреса и скупова. Од 1946. до 1953. био је председник IASSW.

¹⁷ Милосављевић, Петровић, 2017: 289–305.

прва председница Удружења. Касније су се све ове организације шириле, али она није имала прилике да у томе учествује.

Пројекат од стираног нацистичког

Доласком нацистичког режима Саломон губи све почасте и одузима јој се докторат. Мало касније (1937), са њених шездесет пет година, била је испитивана и оптужена од стране Гестапоа због њеног јеврејског порекла, хуманистичких идеја, пацифизма и међународног угледа и протерана је из Немачке, иако је водила Комитет за помоћ немачким емигрантима. Потом прелази у САД, где предаје администрацију социјалног рада. Од 1944. године стиче америчко држављанство.

Неки извори тврде да је Саломон са резервама примљена у САД и да јој је требало време да буде прихваћена и укључена у образовни систем за социјални рад упркос огромним резултатима и успесима у развоју образовања и социјалног рада, не једино у Немачкој, већ и на међународном плану. Извори кажу да је у то време живела у беди.

Из историје социјалног рада остала је и чињеница да је Саломон била почасна председница IWF (Међународни савез жена) и ISSW (Међународно удружење школа за социјални рад).

Алис Саломон преминула је 30. августа 1948. године у Њујорку.

Уважавајући њене доприносе социјалним реформама и пионирству у развоју социјалног рада као академске дисциплине и практичне професионалне делатности, Deutsche Bundestpost (Немачка државна пошта) објавила је комеморативну поштанску марку са њеним ликом 1989. Нешто касније (2004) објављена је њена редигована аутобиографија: *Character is Destiny*, док је 2018. приређена комеморација поводом 146. годишњице њеног рођења. Универзитет, парк и сквер у Берлину носе данас њено име.

Закључак

Многе личности су учествовале у развоју и афирмацији образовања, теорија, метода, концепција и праксе социјалног рада током његовог стодвадесетгодишњег постојања као професионалне делатности. Међутим, нико није оставио тако дубок и трајан печат као што су

то учиниле три његове пионирке чијем сажетом животопису, делању, доприносима и делима смо посветили овај текст, као знак уважавања и сећања.

Литература

- Addams, J. (1893). *Philantropy and social progress*, New York: Free Press.
- Addams J. (1889). *Papers and maps of Hull House*, University of Illinois Press.
- Addams J. (1909). *Democracy and social ethic*, University of Illinois Press.
- Addams J. (1909). *Spirit of youth and city street*. New York: Macmillan.
- Addams J. (1910). *Twenty years of Hall house*, Dover Publication, New York: INC. Mineola.
- Addams, J. (1930). *The second twenty years of Hall house*, University of Illinois Press.
- Ajduković, M. (2001). Poslijediplomsko obrazovanje – pretpostavka razvoja socijalnog rada u 21. stoljeću. *Ljetopis socijalnog rada*, 8(2), 135–152.
- Lees, A. (Ed.) (2004). *Character is Destiny: the authobiography of Alice Salomon*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Enciclopedia of Social Work (published on line 2013), Nacional Association of social workers & Oxford University press.
- Feustel, A. (2011). *Firts Conference of Social Work* (1929), Paris: Imp. Union.
- Hesle, S. i Zaviršek, D. (Ur.). (2005). *Održivi razvoj i socijalni rad*. Banja Luka: Filozofski fakultet. www.historyofsocialwork.org, pristupljeno 15. marta 2021.
- Knežević, M. (2009). Čikaška škola – iskustva socijalnog rada za sociologiju i sociološka teorija o socijalnom radu. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(1).
- Knight However Louise (2010). *Jane Addams: Spirit of action*, WW Norton & company Inc.
- Милосављевић, М. (2010). *Основе науке социјалног рада*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци.
- Милосављевић, М. (2013). *Социјална истраживања*. Београд: Службени гласник.
- Милосављевић, М. и Петровић Ј. (2017). *Увод у социјални рад*. Бања Лука: Факултет политичких наука Универзитета у Бања Луци.

Richmond, M. E. (1917). *Social diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation.

Richmond, M. E. (1922). *What is social case work? An introductory description*. New York: Russell Sage Foundation.

PIONEERS OF SOCIAL WORK

By Milosav MILOSAVLJEVIĆ, Katarina MILENKOVIĆ

ABSTRACT

Many persons have contributed to the founding, development and affirmation of social work and the education of social workers, but none with as much dedication, enthusiasm and success as Jane Addams, Mary Richmond and Alice Salomon. In addition to results in the theoretical, methodological and conceptual foundation of social work, they have concretely developed the practice of social work with their social and political engagement, demonstrating the connection of theory and practice with quality of education of social workers, each in her way but on the principles of humanity. Thanks to that they are considered pioneers of social work. This humble text is homage to these great women.

Key words: pioneers of social work, social work, education of social workers, charity, settlement house.

Весна МИЛОВАНОВИЋ*

Прегледан рад
Примљен: 06.01.2022.
Прихваћен: 17.05.2022.

НАСИЉЕ НАД СТАРИЈИМ ОСОБАМА У ПОРОДИЦИ Феноменологија и карактеристике

Истраживање *Насиље у породици – насиље над старијим особама – феноменологија и заштитна* спроведено је са циљем да се укаже на специфичности и одлике појаве насиља у породици над старима. У контексту основних људских права и заштите свих социјалних група настојали смо да сагледамо обим појаве, узроке и актере, као и третман у оквиру институција социјалне заштите, предузете мере и интервенције.

Табуизација и негирање су чести пратиоци појаве насиља над старима услед етичких дилема и емотивне везаности међу члановима породица. С обзиром на то да је број старих који су злостављани потцењен, овим проблемом се треба активно бавити како у области нормативног одређења (мериторна законска акта која се специфично односе на злостављање ове категорије становништва) тако и у оквиру форензике повреда, али и општег става јавности према старости и старима.

Активно и продуктивно старење, борба против социјалне искључености, изолованости и маргинализације је модел коме треба тежити у превенцији дискриминације и занемаривања старијих.

Кључне речи: насиље над старима, маргинализација, социјално укључивање, заштита

Увод

Насиље над старима је феномен који интригира научну и стручну јавност и о коме нема довољно статистичких података. Старење становништва је глобално актуелна тема, а пораст учешћа старијих од

* vesna.mil@live.com

65 година у светској популацији је карактеристика савременог света. Процес старења светског становништва има многобројне импликације на социјални, економски и здравствени систем земаља, али и на организацију свакодневног живота, социјалне односе и положај старијих особа у друштву. Нетолерантност и дискриминација према старијим особама су честе, а ова старосна група се перципира као непродуктивна и као таква наилази на отпор и осуду околине. Занемаривање, изолација, ускраћивање основних права и економска експлоатација старих су веома заступљени, а, осим тога, и негативни ставови према старима и старости. Транзиционе промене у структури друштва довеле су до промене положаја свих друштвених група, а растуће економске неједнакости репродукују сложене глобалне и националне системе друштвених и економских односа. У контексту теме коју проучавамо, ови процеси су описани као популација старих, а стопа незапослености расте, а социјални трансфери истовремено су намењени и старима и незапосленима. Проблем старења виђен кроз стратификациону структуру и структуру тржишта рада, као и неолиберални дискурс који намеће глобална економија, доводи нас до све веће стопе зависности појединих слојева становништва и отвара питање одрживости садашњег система расподеле и размене у оквирима материјалне репродукције (Цвејић, 2013). Период старости је пун изазова, а проблем насиља над старима треба сагледати из различитих перспектива како бисмо добили податке о распрострањености, узроцима и последицама ове појаве која осликава нестабилне породичне односе и промене у начину функционисања породице које доводе до дисфункционалности и насиља. Популација старих је изложена бројним ризицима – економским, здравственим, социјалним, а један од ризика је свакако и појава насиља у породици која се бележи у тамним бројкама и коју је због стереотипизације тешко утврдити и изучавати.

Период старости је посебно поглавље човековог живота. Појам старости и старења је променљив феномен, а мења се зависно од традиције, обичаја или нормативно одређене границе. Дужина људског века се, такође, кроз историју мењала, а у складу са тим и организација човековог живота, његов изглед и потребе, радни ангажман и активности. Хронолошки посматрано, у животном циклусу појединца старост је последњи развојни период, а популација старих је осетљива и рањива старосна група. Као динамична појава старење се може окарактерисати као биолошко старење (физиолошке промене), психолошко старење (промене у психолошким функцијама) и социјално

старење (промене односа појединца према друштву и друштва према особи која стари) (Кнежевић, 2011: 17).

Теоријско-методолошки оквир истраживања

Популација старих није хомогена. Светска здравствена организација (WHO, 2015) заговара концепт активног и здравог старења у коме ће популација старијих пронаћи место у свом примарном социјалном окружењу и након активног радног периода. Демографска је чињеница да се број старих у свету све више повећава. Зато се праве разлике у старосним кохортама у интервалу од 60 до 85 и више година. Сматра се да „млађи старији” могу још увек да брину о себи и да активно учествују у неким активностима свог социјалног окружења, а да старосна група преко 80 година, а свакако преко 85 година захтева повећану бригу и пажњу околине, адекватну социјалну и здравствену заштиту и/или институционалну помоћ. Тако је 2015. године Светска здравствена организација усвојила концепт здравог старења који је заправо „процес унапређења и одржавања функционалних способности које омогућавају благостање у старијем добу” (WHO, 2015). Кључна претпоставка здравог старења је да се старијим особама омогући да живе у окружењу које подржава одржавање и развој њихових менталних и физичких капацитета. Осим тога, концепт активног старења, који је Светска здравствена организација промовисала 2002. године, заговара и „оптимизацију прилика за здравље, друштвену партиципацију и сигурност, са циљем побољшања квалитета живота током процеса старења”. Препорука је да се, упркос постојећим когнитивним и физичким потешкоћама, што дуже учествује у друштвеним, културним и економским активностима, наравно сходно својим потребама и могућностима. Циљ је избећи изолацију и пасивност која може наступити као последица физичких и здравствених тешкоћа или као кумулативни ефекат неподржавајућег и девастираног окружења у коме старија особа живи (Labaš, 2016).

Демографска слика Србије – старење становништва Србије

Старење становништва је један од доминантних процеса демографског развоја Србије. Овај процес се интензивирао током деведе-

сетих година прошлог века, да би се наставио и у новом миленијуму. 2002. године број старих (65 и више година) је готово изједначен са бројем младих (старосна група до 15 година) (Rašević, Bajec, Mijatović, 2019). Почетком 21. века становништво Србије спада у групу најстаријих популација, не само у Европи него и у свету. Србија је тако, по старости свог становништва, међу 10 најстаријих земаља света. Процес депопулације захватио је не само врх старосне пирамиде, него и њену базу. Ниске фертилне норме, миграције, процеси демографске и економске транзиције стварају регресивну демографску слику. Почетком 2020. сваки пети становник Србије је старији од 65 година (21%), а у групи најмлађих тек сваки седми је млађи од 15 година (14,3%) (Ranev, 2020). У Републици Србији у 2020. години природни прираштај има негативну вредност (-55.158), а процењен број становника износи 6.899.126. Од 2011. до 2020. године број становника је на основу природног прираштаја смањен за 384.858 (RZS, 2021). Тренд депопулације је настављен и, у складу са овом променом, стопа раста становништва је, у односу на претходну годину, негативна и износи -6,7‰. Старење становништва Србије условљено је не само примарном депопулацијом, него и интензивним миграцијама. Становништво Србије је тако већ деценијама изложено веома интензивном старењу и због повећаног удела контингента старих, али и због смањења удела контингента младих (Табела 1). У 2020. број старих је за 463.000, или за 47%, био већи од броја младих, а просечна старост је достигла вредност од 43,4 године.

Табела 1. Удео старијих од 65 година у укупној популацији¹

Година	Просечна старост	Удео старијих од 65+ година у %
1950.	29,15	5.8
1960.	30,52	6.9
1970.	32,33	9.0
1980.	33,74	10.8
1990.	35,03	11.4
2000.	39,82	16.1
2010.	41,4	16.9
2011.	42,1	17.3
2012.	42,2	17.4
2013.	42,4	17.8
2014.	42,6	15.2
2015.	42,7	18.7
2016.	42,9	19.2
2017.	42,5	19.5
2018.	42,6	20.0
2019.	43,3	21.0

Укупно становништво је, према званичним проценама Републичког завода за статистику (РЗС), 1. јануара 2021. износило 6.871.547 и малобројније је него пре 50 година. Број живорођених је већ неколико година стално испод 65.000 (64.400 у 2019) и значајно је мањи него било које године у 20. веку. Број умрлих је већ двадесетак година стално преко 100.000, а од 2010. се креће у распону од 100.000 до 104.000 годишње. У 2020. овај број је износио 101.400 (Pанев, 2020). Негативан природни прираштај становништва, који је у последњих

¹ Извор Dev Info baza, 2021.

10 година износио -36.500 на годишњем нивоу, довео је и до старења становништва. У 2019. години негативан природни прираштај био је незнатно већи од десетогодишњег просека (-37.100).

Старосну структуру становништва значајно детерминише не само кретање броја живорођених и умрлих, већ и број одсељених и досељених – миграциони салдо. Миграциони салдо је у распону од -12.000 годишње. Исељавање је нарочито интензивирао последњих година. Према демографским прогнозама, до 2050. број старих ће се на читавој територији републике повећати за трећину (са 1.243.000 на 1.640.000), а и удео у укупном становништву (од 18,7% до 27,5%). Број старијих од 80 година ће се такође утростручити (од 143.000 на 414.000) (Rašević, Bajec, Panev 2020). У складу са овим демографским тенденцијама и проблеми старије популације биће комплекснији и захтеваће адекватније системске одговоре. Побољшање положаја старих односиће се не само на њихово збрињавање, финансијску подршку и на адекватно лечење, већ и на могућност да воде активан и садржајнији живот, али и да модел активног старења буде подржан различитим институционалним механизмима и промовисан као позитивна друштвена вредност.

Метод истраживања

Полазећи од основне квалитативне парадигме овог истраживања, а то су опис и увид у истраживану појаву (насиље у породици, узрочност и заштита), као битан истраживачки моменат треба истаћи да смо посматрали насиље према старијим особама у контексту људских права, али и општих услова живота који му претходе и који су специфични за сваку породицу која је обухваћена узорком (*метод контекстуалне анализе, метод случаја*). Активан, ангажован став према насиљу у породици не треба да подржава постојеће односе моћи и не треба да доприноси репродуковању друштвених вредности које негативно утичу на подређен положај појединих њених чланова. Податке које смо прикупили упитником условно можемо поделити на три целине: социодемографска обележја испитаника, подаци о пријављеном/утврђеном насиљу, мере предузете заштите.

Узорак

Основно методолошко опредељење је семистратификација, будући да Градски центар има 17 одељења, која су у територијалном погледу смештена у градским, мешовитим и приградским типовима општина. Приликом избора користили смо и податке из годишњих извештаја Градског центра за социјални рад у Београду, који се односе на насиље у породици, занемаривање и злостављање. Узорак је формиран од 70 лица и њихових породица које су пријавиле насиље, без обзира на статус и структуру породице. Обухваћене су породице у којима су пријаве поднете у току 2020. године. У узорак су ушле пријаве које су евидентиране у одељењима Чукарице, Новог Београда, Барајева и Младеновца.

Резултати истраживања

Подаци које смо користили у истраживању прикупљени су у периоду октобар 2020. године – јануар 2021. године. Истраживање је рађено након доношења и примене Закона о спречавању насиља у породици. Осим што су прикупљани подаци о мерама које су дефинисане овим Законом, узете су у обзир и санкције изречене по Породичном и Кривичном закону. С обзиром на то да сва истраживања показују да је насиље много више присутно него што се пријављује, треба узети у обзир став социјалне средине према насиљу у породици. Проценат пријава насиља у породици је у порасту и то је свакако помак и у ставу јавности према појави и у самој заштити жртава које сnose последице породичног насиља.

Социодемографске особине особа које су биле изложене насиљу

Међу злостављаним старијим особама доминирају особе женског пола (Табела 2).

Табела 2. Пол злостављане особе

Пол злостављане особе				
Пол	Фреквенција	Проценат	Важећи проценат	Кумулативни проценат
Женски	54	54.0	77.1	77.1
Мушки	16	16.0	22.9	100.0
Тотал	70	70.0	100.0	
Тотал	100	100.0		

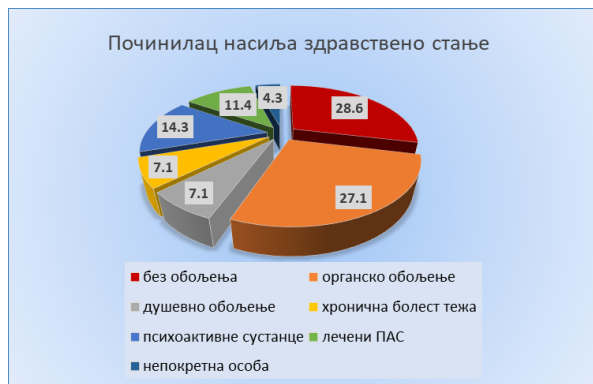
77,1% особа које су претрпеле насиље је женског пола, док је 16 особа, или скоро четвртина узорка, мушког пола. У старосној групи 65–70 година је 39% злостављаних, у групи 71–75 година је 38%, док се са повећањем година број злостављаних смањује. Колико је овај податак релевантан стварном стању врло је дискутабилно, с обзиром на то да су старије особе мање активне, па им је самим тим и теже да реагују и пријаве евентуално насиље. Образовни профил злостављаних особа – 33% злостављаних има завршену основну школу, 31% је завршило занат, 9% има вишу или високу стручну спрему. Према подацима, приходи злостављаних су различити. 5 злостављаних особа користи додатак или увећани додатак за помоћ и негу других лица, 10 користи и неки облик материјалне подршке (новчана социјална помоћ, бесплатни оброк, једнократна новчана помоћ). 83% злостављаних су пензионери (лична пензија, породична или инвалидска), 4 се издржава од материјалне подршке коју добија из система социјалне заштите, 3 лица су без личних прихода, 4 има неформалне облике прихода. Стамбени статус злостављаних особа је да су 93% лица која станују у сопственом стану или за становање користе породични стан или кућу. Две злостављане особе су подстанари, а троје нема регулисан стамбени статус. Посматрана популација је тако средњег имовног стања, са просечним пензијама и здравственог стања у складу са годинама старости. Треба нагласити и да је примарни повод за обраћање Центру за 44 злостављана (63%) било насиље у породици.

Социодемографске карактеристике особа које су починиле насиље

Починиоци насиља су доминантно мушког пола, што је сагласно досадашњим статистичким подацима и подацима претходних истраживања. Мушкарци представљају 86% починилаца насиља над старима, док жене починиоци чине једну седмину. Друштвена контрола и стигматизација је строжа према женама починиоцима насиља, јер се од жена у традиционалном социјалном амбијенту очекује брига, пажња, посвећеност, солидарност, а не насиље. Истраживања показују да је насиље према старима специфично и по већем процентуалном учешћу жена међу починиоцима насиља, јер жене чешће брину о старима (овај однос је посебно уочљив код неге болесних особа и особа са ограниченом могућношћу кретања). Највише починилаца насиља је старости од 45 до 55 година (деца која злостављају родитеље) и од 65 до 75 година (претежно партнери насилни према партнеркама). Починиоци насиља су претежно занатског образовања или имају завршену средњу школу.

Здравствени статус починилаца насиља је карактеристика која се често наводи као узрок насилног понашања (Графикон 1).

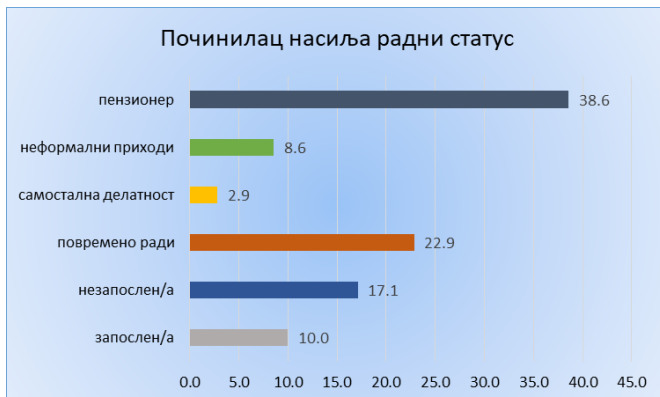
Графикон 1. Починилац насиља здравствено стање

28,6% нема изражених здравствених проблема, док остали имају органско обољење, тегобе услед адиктивног синдрома или су у процесу рехабилитације и одвикавања (27,7%). Теже хронично обољење има 7,1% починиоца, а исто толико и психичке потешкоће. Популација

особа које су биле изложене насиљу такође има здравствених проблема (најчешће органско обољење – 55%), што представља још једну ограничавајућу околност у укупном функционисању породице. Неповољан здравствени статус починиоца је тако један од фактора ризика за насиље према старима. Особа са физичким сметњама, когнитивним или психичким проблемима је у већем ризику да буде злостављана, као и особе које су зависне од других чланова било финансијски или због стамбеног простора. Осим ових фактора, као ризик појаве злостављања присутна је и социјална изолација, смањена мобилност, дуга историја насилних односа унутар породице или поремећени породични односи који чине породицу дисфункционалном. Старије особе имају одређен дневни ритам, навике, потребе које често не прате начин функционисања осталих чланова породице. Ове разлике старију особу излажу ризику уколико јој окружење не пружа адекватну подршку. Породице које брину о својим старијим члановима имају потребу за додатним финансијским средствима, као и за пружањем подршке у брзи о старијој особи јер је процес старања врло захтеван и тражи промене у личном и друштвеном животу појединца. Осим тога, нарушена материјална основа живота, осиромашење појединих слојева и група, као и општи пораст насиља у друштву представљају услове за пораст насиља у оквиру породице у свим социјалним категоријама. Као следећу битну карактеристику истичемо радни статус починилаца насиља (Графикон 2).

Графикон 2. Радни статус починилаца насиља

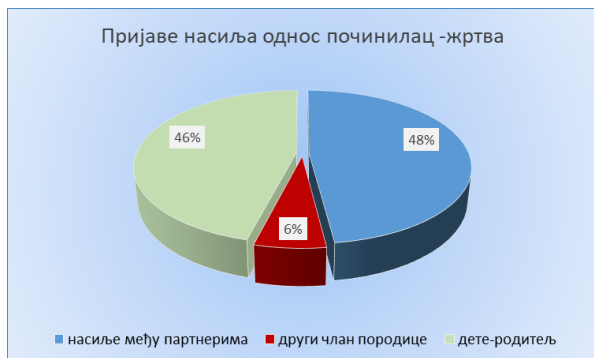
48,6% особа које су починиоци насиља није у радном односу, повремено ради или има неформалне изворе прихода, што такође утиче на стабилност породице.

Карактеристике насиља над старима у породици

Већ смо истакли да су починиоци најбројнији у старосној групи 45–55 година и 65–75 година, а најфреквентније је подударање између починилаца и злостављаних у старосним групама 71–75 и 65–75 година када је у питању међупартнерско насиље. Међу децом која злостављају родитеље или долазе са њима у сукоб најбројније подударање је у групи 35–45 година и 65–70, као и 45–55 и 71–75 година. По учесталости насиља најприсутнији су повремени инциденти (51%) и насиље које је пријављено, али се понавља (29%).

Према односу између починиоца насиља и жртве у узорку смо издвојили три групе: међупартнерско насиље, насиље између деце и родитеља и насиље које је починио други члан породице. Упркос старости партнера, родно засновано насиље се наставља и с обзиром на дужину трајања брачне заједнице, то је вишегодишње насиље. Расподелу према релацији учинилац – жртва приказали смо на наредном графикону.

Графикон 3. Пријаве насиља релација починилац – жртва

Насиље је најприсутније међу партнерима који су дуже у браку (15 и више година) и према родитељима који живе сами и више су упућени на помоћ и негу од стране деце.

Осим око наслеђивања и поделе имовине, сукоби су чести и око расподеле финансијских средстава. С обзиром на то да одређен проценат починилаца насиља није у радном односу несигурност егзистенције је присутна, као и немогућност да се адекватно одговори на обавезе према родитељима или према сопственој породици оријентације. У породицама са више деце, уколико је једно од деце у иностранству, договор око бриге о родитељима не постоји увек, што може бити узрок сукоба и породичне тензије. Осим тога, динамика живота породица (несигурност посла, губици блиских чланова породице) доводе до различитих реактивних психичких стања, повећане употребе алкохола и медикамената или до наизменичне употребе истих, што је узрок одређених здравствених тегоба. Психичке сметње и зависност од алкохола и медикаментозне терапије доводе до високоризичних понашања и отежане сарадње и комуникације са починиоцима насиља, као и до формирања устаљеног облика понашања у коме ће се насиље поновити, ескалирати или бити континуирано присутно. Према подацима, починиоцима насиља је раније изречено 8 мера обавезног чувања и лечења у установи затвореног типа, 3 кривичне пресуде и 5 прекршајних, што указује на одређен степен асоцијалног понашања услед здравствених тегоба. Близу половине популације у узорку изложено је насиљу које траје, а није пријављено, или поновљеним случајевима насиља. С обзиром на етиологију феномена насиља у породици, момент када се особа одлучи да пријави насиље је врло значајан будући да је у питању старија популација. Осим тога, родно засновано насиље и насиље деце према родитељима имају различиту етичку и културолошку матрицу, али су им патријархални образац и страх од осуде и презира околине заједнички. Физичко насиље погађа 3,9% старијих у Србији, а 2,6% старијих у свету. 16% старијих жена (65–74 године старости) доживело је неки облик насиља после навршених 65 година старости. У претходних 12 месеци 7,7% жена старијих од 65 година имало је искуство насиља, а најзаступљеније је психолошко насиље (Babović i dr., 2019).

Трајање насиља – 55,7% пријава насиља у узорку категорисано је као дугогодишње насиље или насиље које се спорадично јављало у току заједнице живота. Доминантна врста насиља је физичко насиље, које је присутно у 74,3% случаја, затим психичко, које се јавља у 18,6% случајева. Центар за социјални рад је радећи са злостављаним особама најчешће примењивао сарадњу са другим институцијама (39%), саветодавни рад (38%) и социоматеријалну подршку (11%).

Насиље у породици – насиље над старима је појава са којом се сусрећемо још од времена када о породици постоје писани трагови. У новије време ова тема је актуелизована седамдесетих година прошлог века (1975. године, Велика Британија) и тада се говорило првенствено о злостављању и занемаривању старијих жена. Сматра се да је евиденција о случајевима насиља над старима непотпуна, да се поступци пред судом покрећу и обустављају, да једна од 6 старијих особа доживи злостављање у току месеца, а да се тек један од 24 случаја насиља над старима пријављује (WHO, 2020). Према последњим подацима Центра за социјални рад Београд (2020. година), 13,5% пунолетних жртава насиља су старије особе (1.046 особа које су доживеле насиље у извештајној години, 365 мушкараца – 34,9% и 681 жена – 65,1%). Физичко насиље је доживело 68,9% евидентираних, сексуално 0,2%, психичко 30,9%. Насиљу су првенствено изложене старије особе које су мање социјално активне, функционално и економски зависне или су слабијег здравственог стања. Због комплексности и етиологије самог феномена појава је игнорисана, остаје у домену приватне сфере и пријављује се много ређе него што се дешава.

Уместо закључка

Истраживање *Насиље у породици – насиље над старијим особама – феноменологија и карактеристике* спроведено је са намером да се укаже на одлике и специфичности појаве насиља према особама у старијој животној доби. Општи закључак истраживања је да је у овој истраживаној групи присутно како насиље деце према родитељима тако и међупартнерско, родно засновано насиље. Починиоци насиља су доминантно мушког пола, партнери или синови, а злостављане особе су чешће жене са основном школом или занатом, старости од 65 до 75 година. Злостављане особе су у ризику због здравствених тегоба које се манифестују као органско и/или теже хронично обољење. Већина их је у браку (43), а 20 су удовци или удовице. Коришћење психоактивних супстанци и алкохола, као и процес лечења члана породице јављају се као најчешћи узроци немања капацитета да се превазиђу ситуације које доводе до насиља. Потом, препрека породицама су незапосленост, несигурност и/или губитак посла. Сукоби око имовине су такође били повод за насиље, али и дуга историја насилних односа у породици. Активности усмерене на сузбијање и превенцију

насиља над старима треба усмерити ка више нивоа – од информисања јавности до доношења мериторних подзаконских аката који се специфично односе на заштиту најстаријих. Континуирана сарадња на локалном и институционалном нивоу, као и ангажман медија који ће више пажње посветити овој теми су неопходни. Законодавац треба нормативно да истакне злостављање старих и немоћних лица и да редedefiniше чланове који се односе на насиље у породици. Посебну пажњу треба посветити злостављању старијих жена, које су најугроженије и препознате као особе са најмање друштвене моћи и утицаја.

Литература

- Babović, M., Veličković, K., Stefanović, S., Todorović, N. & Vračević, M. (2019). *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*. Beograd: Crveni krst, Beograd.
- Knežević, B. (2011). *Ne samo koliko živeti – o starenju i starosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Labaš Dragišić, S. (2016). *Aktivno starenje u Beogradu*. Beograd: ISI, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Lazić, M., Cvejić, S. (2013). *Promene u strukturi društva u periodu ubrzane transformacije*. Beograd: ISI, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ljubičić, M. (2020). *Nasilje djece nad roditeljima*. Beograd: ISI, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Milić, A. (2010). *Vreme porodice*. Beograd: Čigoja štampa.
- Sjenčić, M. (2020). *Pravni aspekti nasilja nad starijim osobama*. Beograd: IDN.
- Panev, G. (2007). *Srbija, sredinom 21. veka, malobrojna i ostarela*, Demografski pregled br. 25, Beograd
- Rašević, M., Nikitović, V., & Lukić, B. (2014). *How to motivate policy makers to face demographic challenges?*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 148(3), 607–617.
- Šobot, A. (2014). *Kočnice savremenom modelu starenja u Srbiji*. IDN, Gerontologija, 2, 7–16, Beograd.

Internet izvori

Dev info baza, RZS (Pristupljeno 15.12.2021).

<https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/blog/2020/tackling-depopulation-serbia.html> (Accessed 08.08.2021).

<https://www.who.int/> (Accessed 01.09.2021).

DOMESTIC VIOLENCE – VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY PHENOMENOLOGY AND PROTECTION

By Vesna MILOVANOVIĆ

ABSTRACT

The research Domestic Violence – Violence against the Elderly a phenomenology and protection conducted with the aim of pointing out the specifics and characteristics of the occurrence of domestic violence against the elderly. In the context of basic human rights and protection of all social groups, we tried to see the scope of the phenomenon, causes and actors, as well as treatment within social protection institutions, measures taken and interventions.

Taboo and denial are frequent companions of violence against the elderly due to ethical dilemmas and emotional attachment among family members. Given that the number of elderly people who have been abused is underestimated, this problem should be actively addressed both in the field of normative determination (meritorious legal acts specifically related to abuse of this category of population) and in the forensics of injuries, but also the general public attitude towards age and the old age.

Active and productive aging, the fight against social exclusion, isolation and marginalization is a model that should be pursued in the prevention of discrimination and neglect of the elderly.

Key words: violence against the elderly, marginalization, social inclusion, protection

Лаура КАЛМАР*

Прегледни рад

Примљен: 15.02.2022.

Прихваћен: 19.05.2022.

СОЦИЈАЛНО-ПЕДАГОШКИ АСПЕКТИ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

Друштвене реакције на малолетничку делинквенцију датирају из времена старог римског права, где се у Јустинијаново доба разликовало више категорија малолетних преступника. Први законик који доноси вишу границу кривичне одговорности (16 год.) је Француски законик (тзв. Наполеонов законик) из 1810. год., који као критеријум за оцену кривичне одговорности узима малолетникову разборитост. У европском законодавном систему први корени санкционисања ове појаве су нпр. у Великој Британији 1908, у Француској и Белгији 1912, у Немачкој 1923. године. Малолетничка делинквенција представља све већи социјални проблем и постаје изазов за данашње друштво. Током 20. века овај проблем има све већу глобалну заступљеност. У раду сам покушала да представим појам малолетничке делинквенције и факторе који могу бити узрок настанка и развоја малолетничког преступништва. Присутан је приказ регулације ове врсте преступништва у оквиру међународних прописа и законских одредби нашег законодавства. У раду је приказана улога органа старатељства и водитеља случаја у процесу рада са малолетним преступницима, као и превентивни програми.

Кључне речи: малолетници, делинквенција, социјални проблем, преступници, превенција преступништва

*laura.kalmar@magister.uns.ac.rs

Увод

Малолетничка делинквенција представља широко распрострањен социјални проблем с којим се сусрећу савремена друштва широм света. Без обзира на све већи развој технологије, научних сазнања и све већи број стручњака који се баве овом проблематиком, број малолетних преступника се свакодневно повећава. Према подацима Републичког јавног тужилаштва, приказано је да је у овој деценији највише малолетних прекршиоца добило кривичну пријаву и то у највећем броју током 2010. године, 8.571 малолетник. Наредне 2011. године пријављено је 8.239, а у том броју чак 13 одсто представљају деца млађа од 14 година, против којих не може бити покренут кривични поступак. Током 2018. године регистровано је 7.562 малолетна починиоца, од чега 2.333 на територији Аутономне Покрајине Војводине. Међу почињеним делима током прошле године заступљено је 165 кривичних дела тешке телесне повреде и 775 дела лаке телесне повреде. Због кривичних дела угрожавања опасним оруђем у тучама регистрована су 73 малолетна извршиоца, што је за 82 одсто више него 2017. године. Заступљеност и све већи раст ове проблематике је разлог одабира ове теме бакаларског рада. Циљ рада је био да прикаже већину фактора који могу бити узроци настанка делинквенције, прикаже све агенсе социјализације који могу допринети развоју преступничког понашања. Кроз упознавање са законском регулацијом овог проблема, поступцима органа старатељства према малолетним делинквентима, заступљеношћу малолетничке делинквенције у свету и Србији покушали смо да допринесемо бољем увиду у постојање садашњих механизма сузбијања овог проблема.

Појам малолетничке делинквенције

Малолетничка делинквенција (лат. *delinquere* – погрешити, преступити, оманути), у ширем смислу, означава преступничко понашање које има своје психолошке, социјално-психолошке и индивидуалне психолошке компоненте. Овакво понашање крши уобичајене и прописане облике и обрасце понашања у одређеном друштвеном окружењу. Малолетни делинквент је лице чији укупни стил живота и понашање изражавају јасне антисоцијалне димензије. У питању је негативно формирана малолетничка личност која је спремна на

кршење свих моралних и друштвених норми, што чини почетак њихове криминалне каријере. Између осталог, то је последица брзог раста популације, недоступности стамбених капацитета, сиромаштва, незапослености и пренасељености у урбаним срединама, распада породице и неефикасног образовног система. То је сасвим разумљиво када узмемо у обзир чињеницу да малолетници најчешће представљају примарне делинквенте у друштву (Милић, 2008).

Постоје два приступа који воде решењу проблема малолетничке делинквенције: шири (криминолошко-социјални) и ужи (формално-правни). Са становишта преступничког понашања младих можемо разликовати три врсте таквог понашања малолетника: девијанти, делинквенти, криминалци. Речју девијантно означавају се они облици понашања којима се крше културне норме и навике једног друштва, као и религиозне и обичајне норме неке средине, етничке групе или заједнице. Кршењем ових норми не долази до кривичног гоњења, нити изрицања кривичних санкција. Санкционисање оваквог понашања садржано је у самој осуди од стране појединаца, група и читавог друштва дате социјалне средине (Konstantinović et al., 2009 in Dimovski-Mirić, 2017).

Малолетничка делинквенција у свом опсежнијем значењу представља преступничко понашање и има своје индивидуалне, социјалне, психолошке, социјално-психолошке и економске узроке. Такви облици понашања крше уобичајене, прописане и прихваћене обрасце понашања. Под делинквентним понашањем подразумевамо криминално понашање, али и оне облике понашања који нису инкриминисани кривичним законодавством али имају антисоцијални карактер (Мирџић, 2014).

Фактори малолетничке делинквенције

Фактори који делују на јављање малолетничке делинквенције су многобројни. У наставку ћемо споменути само неке од основних поделивши их у две групе, и то егзогене и ендogene. Истраживања су показала да, заједно са индустријализацијом и урбанизацијом, паралелно расте и тренд делинквенције у дужем временском периоду. Присутније су миграције са села у градове, те исти су пропраћени нестабилношћу у породицама, ишчезавањем традиционалних облика контроле, те увођења нових облика где породица губи онај традиционални ауторитет,

што проузрокује проблеме личности код омладине. Основни проблем је у процесу адаптације новог урбаног становништва на нове услове живота која се врши с потешкоћама, а присутни су и лични проблеми, дезорганизација, девијација и промена у својствима саме личности у сфери њених менталних и емоционалних својстава. Оно што је евидентно јесте чињеница да је криминалитет малолетника и омладине у урбаним деловима и те како већи и учесталији за разлику од њихових вршњака у сеоским провинцијама (Мирић, 2014).

Бројни аутори истичу да се термини асоцијално и антисоцијално понашање користе у свакодневном опису односа деце и младих у сукобу са законом. Значење појма асоцијално никако не представља исто што и антисоцијално понашање. Асоцијално понашање може бити израз карактеристика личности (повученост, инхибираност), па и менталних поремећаја (депресивно, социјална фобија). Овакво понашање није усмерено против друштва, док, са друге стране, антисоцијално понашање представља акцију појединца против света (Мирић, 2014).

Егзогени фактори настанка малолетничке деликвенције били би макросоцијални и микросоцијални фактори. Макросоцијални фактори обухватају економију, економски систем и развој, политички систем, однос рата и малолетничке делинквенције, индустријализацију. Микросоцијални фактори имају непроцењив значај за проучавање и праћење појаве малолетничке делинквенције јер утичу најнепосредније на њу. У ове факторе убрајамо: структуру породице и односе унутар ње, школу и образовање, суседство и вршњачке групе (често делинквентне групе), религију, религијске групе и секте, слободно време и утицај медија, као и средства масовне комуникације. Криминалитет (па и малолетнички) не представља само масовну друштвену појаву, већ и индивидуалну. То је акт појединца који је супротан моралним и правним нормама једног друштва. Проучавајући ендегену етиологију малолетничке делинквенције поставља се основно питање: зашто приликом деловања истих егзогених чинилаца само одређени појединци испољавају криминално понашање, тј. постоји ли криминална личност? (Мирић, 2014)

Стручњаци из области психологије још увек нису дали одговор на ово питање, првенствено због тога што се личност човека састоји од великог броја варијабли чије деловање није у потпуности испитано. Најтачније становиште јесте оно по коме су и неделинквенти и делинквенти у основи исте грађе и да се више разликују по односима

појединих особина личности него по самим особинама. Појединостављено, не постоји посебан психолошки тип личности малолетника са делинквентним понашањем који би показивао особине које се не могу срести међу неделинквентним малолетницима (Мирић, 2014).

Утицај породичног фактора је изузетно важан. Развој детета је примарно у породици, и породица је први фактор који утиче на развијање будуће личности. Породица може изазвати двојаки ефекат у погледу развоја, формирања и увођења у живот младог човека. Нормална породица представља значајан фактор у превенцији девијација, а нарочито делинквенција код својих младих чланова. Код таквих породица уочљив је хармоничан и здрав живот, распоређене активности свих чланова. С друге стране, негативни ефекат дају породице где су тешки материјални услови, породичне свађе, присутност алкохолизма, проституције, дроге. Оне нису у стању да врше контролу понашања над децом (Фреуд, 2009).

Породица као фактор делинквентног понашања

Породица је присутна у самом језгру збивања, са својим динамичним карактеристикама, својом историјом и снагом преношења интимних личних и значајних културних порука адолесценту који трага за сопственим ликом. Другачије не може ни да буде ако је идентитет збир свих протеклих искустава, очекивања од будућности и актуелности социокултурног тренутка, а у свему томе управо породица игра непобитну и кључну улогу. У целокупној комплексности овог дела процеса развоја, улогу породице тешко је елиминисати или чак изоловати од осталих значајних фактора. Не само што не може да се негира њен значај у специфичности адолесцентове генетски концептоване конституције, већ је не треба изгубити из вида ни приликом оцењивања значаја ширих социјалних утицаја на изградњу идентитета, пошто је породица важан медијатор тог утицаја. Велики део целокупне динамике индивидуализације и сепарације тако карактеристичне за адолесцентски период одлучујуће је испреплетен са свиме што породица даје и узима, омогућава и ускраћује, подстиче и кочи, гради и руши (Ерић-Ђурчић, 2017).

Породица на свој начин регулише и урастања адолесцента у шири социјални простор. Представља средњи члан, сито, фацилитор или инхибитор процеса интернализовања културних вредности и

друштвених норми у систему вредности адолесцената, у његове узроке понашања и животни стил (Ђурчић, 2017).

Резултати анализе указују на значајне одлике породица малолетних делинквената. Анализом атрибута који се везују за породице малолетних преступника издвојила су се два значајно различита резултата. Један од њих указује на то да типичних породица нема, а други исте сврстава у ред девијантних породица. Већина аутора уџбеника (њих 65%) сложило се да је породица значајан етиолошки фактор криминалитета и да се као типична врло јасно препознаје. Као типично високоризичне породице препознали су: деградиране и/ или девијантне, негативне и дефицитарне, поремећене и социјализацијски немоћне породице. Управо насупротив њима стоје добре, стабилне и нормалне породице (Љубичић, 2012).

Један од такође пресудних фактора настанка делинквенције јесте и структура односа детета и родитеља који зависи од попустљивости или строгости родитеља. Овај однос окарактерисан је постојањем дисциплине и контроле, примене казни и награда у васпитном процесу, а највише и најпресудније га карактерише емоционална повезаност детета и родитеља. Код недостатка позитивних односа и реалистично-хармоничних васпитних модела, често се догађа да деца падају под утицај појединаца или разних група које на њих имају изузетно лош утицај. Дисциплина представља меру превентивног понашања, и уколико је лабава или уколико је нема породица постаје фактор делинквентног понашања. Велики број деградираних породица нису у стању да остваре контролу над својом децом, такве су нпр. породице растављених бракова, породице где је један супружник преминуо, у којима родитељи не посвећују довољно пажње деци (Костић, 2011).

Утицај социјално-економског статуса породице на појаву малолетничке делинквенције

Иако полазимо од тога да се главни узроци морају тражити у породици, не можемо окретати главу од чињенице да су и друштво и држава одговорни за развој и пораст малолетничке делинквенције. Психолошки профил малолетних делинквената је различит. Они потичу како из сиромашних породица тако и из богатих. У сиромашним породицама проблем је што родитељи немају времена да воде рачуна о својој деци, бринући о томе како ће преживети сутра. Тешка економска

и финансијска ситуација и немаштина главни су узроци васпитне запуштености ове деце. Слична је ситуација и у богатим породицама, бар кад је у питању лишеност младих васпитне брига (Грандић, 2014).

У расправама о делинквентом понашању треба имати на уму и класну структуру одређеног друштва. Веома је значајно посматрати разне социјалне слојеве друштва, по одређеним класама, по друштвеним слојевима и групама. Посматрано по том контексту, поједина кривична дела „резервисана” су искључиво за припаднике имућних слојева. У прилог томе говори и Садерландова теорија о „делинквентима беле крагне”, тј. особама које чине тешка кривична дела повезана са преварама на берзи, те такозваног „легалног” кршења правила од стране америчких компанија пословних кругова. Данас је „криминал белог оковратника” врло актуелан у многим срединама и регионима, а његови актери су припадници имућних слојева (Грандић, 2009).

Утицај школске средине на појаву малолетничке деликвенције

Школа представља најорганизованији систем у држави у који су укључена сва деца и највећи део омладине до 18 година живота. Школа као кадровски темељ друштва има прворазредни значај у формирању младе генерације. Она са својом васпитно-образовном функцијом пружа велике могућности за правилан развој младе личности и за истовремено превенирање менталних поремећаја, девијантног понашања, коришћења психоактивних супстанци. Превентивна улога школе се заснива на правилном организовању слободног времена ученика, усмеравању на стваралачке, здраве рекреативне активности, као и на благовременом откривању почетних тешкоћа у прилагођавању и понашању ученика. За васпитни рад у школи значајна је баш ова категорија деце, која због својих психопатолошких карактеристика или неких других разлога показује озбиљне тешкоће у адаптацији на колективни живот и у животу свог разреда имају периферни положај игнорисаних. Наставници морају разумети мотиве неких ученичких манифестација да би им могли пружити одговарајућу помоћ. Разредне старешине ће стварањем повољне менталне климе у свом разреду са пуно разумевања и другарског опхођења омогућити ученику да се у атмосфери колективног рада и осећаја колективне припадности афирмише, ојача и оспособи за отпор према негативним

утицајима са стране, према девијантном понашању. Улога разредног старешине је од непроцењиве вредности, зато што он може да уочи и најмању промену у учениковом понашању. Трагајући за узроцима тих промена, он ће их одмах саопштити родитељима и у сарадњи са њима предузети све да се негативности отклоне. Познато је да само заједничко деловање породице и школе може ефикасно помоћи како у редовном васпитном процесу тако и код појаве девијантног понашања (Савић, 2015).

У друштву у коме живимо насилно понашање је веома распрострањено. Пораст насиља је веома видљив и у школама, у којима се највише манифестују различити облици вршњачког насиља ученика. Школа има могућности да раном превенцијом предупреди и смањи насиље код ученика, али је једнако важно и то што она има и могућности да код ученика развије позитивно социјално понашање, како код деце која су жртве насиља тако и код деце која врше насиље. Ефекти добрих програма превенције обухватају не само позитивне промене у социјалном понашању ученика већ и бољи школски успех, здравији лични развој ученика и успешнији рад школе у целини (Ђуришић, 2015).

Сакоман (2009) пише да је спречавање наркоманије важан педагошки задатак који се првенствено остварује усмеравањем младе особе у правцу развијања њене зрелости и самосталности. Аутор истиче да је школа дужна континуирано радити на остваривању следећих задатака код ученика: развијање способности за решавање проблема, развијање самопоштовања, помоћ у сналажењу у животним ситуацијама, вежбање комуникацијских вештина, доношење одлука, побољшање квалитета живота, социјална потпора, квалитетно организовање слободног времена младих, мотивација за здраве стилове живота.

Школа је једини државни организовани систем који може исправити бар део пропуста породице. То је једини друштвени ресурс који на једном месту окупља велики број деце, њихових родитеља и других институција на нивоу локалне заједнице. Основни циљ школе је оспособити децу и младе за живот (Сакоман, 2009).

„Школа са својим стручним ресурсима може ојачати пожељан превентивни утицај дајући младима довољно информација о свим штетним последицама и ризицима којима се излажу уколико започну и наставе са ризичним стилем живљења. Најважније је да деца и млади добију јасне поруке и очекивања од наставника у вези недопуштеног понашања” (Грандић-Дедај, Јоковић, 2014: 155).

Утицај вршњачких група на појаву малолетничке делинквенције

Код деце и младих посебан значај имају појединци и групе са којима ступају у интеракцију и са којима успостављају одређене односе. У овоме посебно значајну улогу имају вршњаци. Термин „вршњаци” подразумева децу или младе истог или сличног хронолошког узраста са којима се појединац дружи (Спасеновић, 2011).

Основу формирања вршњачких група чине сличне потребе, интересовања, животна искуства и очекивања, као и задовољавање психолошких и социјалних потреба кроз узајамну интеракцију. Вршњаци се разликују од других агенаса социјализације по томе што су млади са њима релативно равноправни, што од њих добијају подршку која некад изостане од стране родитеља, што се у оквиру вршњачких група осамостаљују и стичу појам о себи, задовољавају потребу за припадањем и емоционалном везаношћу, припремајући се на тај начин за будуће емоционалне везе и социјалне улоге. Са друге стране, неприхваћеност од стране вршњака доводи до осећања несигурности и инфериорности, до недовољне реалне слике о себи и другима, до неповерења у људе. Немогућност остваривања блискости са вршњацима и неприхваћеност од стране вршњака представља за младе један од важних извора незадовољства сопственим животом (Спасеновић, 2011).

Неки аутори сматрају да развој другарства у групама вршњака подстиче осећање сопствене вредности и алтруизма. Кроз играње тимских игара појединац усклађује своје понашање са уопштеним очекивањима целог тима – тзв. „генерализованог другог”. Са овим обликом групне активности почиње се у старијем дечјем добу и пред адолесценцију. Група вршњака представља истовремено медијум за учење и испробавање социјалних вештина и улога. Кроз поређење са вршњацима добија се информација о сопственој вредности, о томе како нас други виде, добијају се доприноси за изградњу слике о себи. У овом периоду вршњаци су много подобнији извор стицања самопоштовања него родитељи, који често изгубе контакт са вредностима и мерилима адолесцентне групе.

Превентивни програми малолетничке делинквенције

Како би се спречила појава одраслих криминалаца потребна је превенција и контрола, на тај начин се спречава општи криминалитет. Ефикасна превенција смањује у великој количини трошкове које појединац, његова породица и држава морају да поднесе. У току деведесетих година прошлог века степен криминалитета досегао је историјски ниво. Из тог разлога се постављало питање шта учинити да се тај раст заустави или смањи. У току протеклих деценија појачане су активности ради идентификације фактора ризика, који производе криминалитет, посебно малолетнички криминалитет. Траже се механизми и модели програма који утичу на што успешнију превенцију програма и препознавање начина мењања криминалних образаца понашања. Фактори су многобројни и различити. Једну од група чине динамички фактори: квалитет родитељства, стабилност породице, континуитет и квалитет образовног процеса, вршњаци и друге социјалне групе у којима се малолетник креће. Сем динамичких фактора ризика, у литератури проналазимо и биолошко-генетичке предиспозиције које утичу на малолетничко преступништво. Истиче се као један од најбољих програма који помажу приликом мењања понашања малолетног делинквента улога школских програма избегавања конзумације дроге, алкохола и криминала. Улога породице је пресудна у формирању понашања детета, као и интеракција између чланова породице. То су услови за позитивно развијање детета. Јасно је да би се у будућности требало радити и обратити посебну пажњу на систематску изградњу научних сазнања која ће бити утемељена на подацима који су прикупљени на нашим просторима. Програми који су најефикаснији обухватају више фактора као што су: етиологија преступништва, и они захтевају мултисистемску терапију, и третман преступника. Мултисистемски превентивни програми користе комбинацију емпиријских знања о третману попут когнитивно-бихејвиоралне терапије, едукације родитеља, породичне терапије, али и утицаја школе (Стевановић – Играчки, 2015).

Према фокусу деловања програма ефикасности је могуће поделити на три групе (Стевановић, Играчки, 2015):

1. Оријентација на појединца – Међу најуспешнијима су они који садрже менторство, оријентацију и оспособљавање, модификацију понашања, тренинг когнитивних, социјалних и бихејвиоралних вештина,

2. Оријентисаност ка интерперсоналним односима – ту спадају функционална породична терапија и мултисистемска терапија, програми оријентисани ка непосредној социјалној средини, којима се међају поједини аспекти институционалног окружења, у циљу промовисања позитивног понашања и социјалне компетенције.

Терапије које се односе на интервенције поремећаја понашања могу се поделити на следеће категорије (Стевановић, Играчки, 2015):

1. индивидуална терапија адолесцената (подстицај детета да развија своје добре особине);
2. групна терапија и терапија вршњачких група које имају сличне проблеме у понашању;
3. интервенција у породици (породична системска терапија као и тренинг родитељских вештина и бихејвиорална породична терапија);
4. интервенција у широј друштвеној заједници подразумева да младе који имају проблема са делинквентним понашањем треба третирати заједно, а не појединачно;
5. када је реч о школској интервенцији, ту обухватамо сталну сарадњу са педагошко-психолошким службама у циљу помоћи младима са проблематичним понашањем (едукација младих ваншколским активностима: радионице, предавања о превенцији коришћења ПАС-а, као и све врсте које обухватају друге групе превенције);
6. мултимодалне интервенције односе се на рад са младима, родитељима, школом, као и социјалном заједницом и другим учесницима у окружењу.

Закључна разматрања

Малолетничка делинквенција у свом опсежнијем значењу представља преступничко понашање и има своје индивидуалне, социјалне, психолошке, социјално-психолошке и економске узроке. Такви облици понашања крше уобичајене, прописане и прихваћене обрасце понашања. Под делинквентним понашањем подразумевамо криминално понашање, али и оне облике понашања који нису инкриминисани кривичним законодавством али имају антисоцијални карактер.

Фактори који делују на јављање малолетничке делинквенције су многобројни. У наставку ћемо споменути само неке од основних, поделивши их у две групе, егзогене и ендogene. Истраживања су показала да, заједно са индустријализацијом и урбанизацијом, паралелно расте и тренд делинквенције у дужем временском периоду. Присутније су миграције са села у градове, те исти су пропраћени нестабилношћу у породицама, ишчежавањем традиционалних облика контроле, те увођења нових облика где породица губи онај традиционални карактер.

Адолесцентно доба се одликује сасвим другачијим реакцијама на промене света од одраслих и то управо због чињенице да су адолесценти у фази развитка своје личности и немају довољно животног искуства да се суоче са променама и на њих прилагоде на одговарајући начин. Управо та неприлагоденост често може резултовати делинквентним, па и криминалним понашањем. Егзогени фактори настанка малолетничке делинквенције били би макросоцијални и микросоцијални фактори. Макросоцијални фактори обухватају економију, економски систем и развој, политички систем, однос рата и малолетничке делинквенције, индустријализацију. Микросоцијални фактори имају непроцењив значај за проучавање и праћење појаве малолетничке делинквенције јер утичу најнепосредније на њу. Код деце и младих посебан значај имају појединци и групе са којима ступају у интеракцију и са којима успостављају одређене односе. У овоме посебно значајну улогу имају вршњаци. Термин „вршњаци” подразумева децу или младе истог или сличног хронолошког узраста са којима се појединац дружи.

Крајњи циљ рада јесте да читалац стекне утисак колико су слушајеви малолетних преступника карактеристични и комплексни, услед личности малолетника, затим утицаја услова живота у породици и ван ње, вршњака, друштва, масовних медија и глобализације.

Литература

- Грандић, Р. (2009). *Прилози породичној педagoгији*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Грандић, Р., Дедај, М., Јоковић, Ј. Д. (2014). *Превенција наркоманије*. Нови Сад: Педагошко друштво Војводине.
- Димовски, Д., Мирић, Ф. (2017). Политика сузбијања малолетничке делинквенције као детерминанта друштвеног развоја: ознака

- врсте рада (прегледни научни рад), Ниш: Правни факултет у Нишу. <https://www.google.rs/search?q=politika+suzbijanja+maloletni%C4%8Dke+delikvencije+dimovski+miri%C4%87&oq=politika+suzbijanja+maloletni%C4%8Dke+delikvencije++dimovski+miri%C4%87+&aqs=chrome..69i57.34804j1j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (11.2.2022/17.00).
- Ђурчић, В. (2017). Адолесценција – револуција и еволуција у развоју. Београд: Издавачко предузеће „Жарко Албуљ”.
- Ђурчић, В., Ерић, Љ. (1997). *Адолесценција – идентитет, психопатологија, психотерапија*. Београд: Издавачко предузеће „Жарко Албуљ”.
- Ђуришић, М. (2015). Повезаност школске климе и вршњачког насиља. Девети међународни научни скуп – Специјална едукација и рехабилитација данас. Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 25–27, стр. 203–209.
- Костић, М. (2011). Личност малолетног делинквента – криминолошка обележја, *Теме*, 35, (2).
- Љубичић, М. (2012). Породица и делинквенција: анализа уџбеничке грађе о утицају породице на малолетничко преступништво, Београд, УДК: 343.9-053.6:316.624; <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2012/0085-63201203417L.pdf>
- Мирић, А. Ф. (2014). Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције. Ниш. http://www.prafak.ni.ac.rs/files/disertacije/Dis_UNI_Miric_A_Filip_2014.pdf (13.2.2022/16.00).
- Милић, А. (2008). *Етиологија поремећаја личности и понашања – основе превенције малолетничке делинквенције*. Бања Лука: Филозофски факултет. <http://education.muprs.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbornik-Maloljetnicka-delinkvencija.pdf> (13.2.2022/12.00).
- Савић, Д. (2015). Дроге и млади. Бечеј: Првени крст Војводине.
- Сакоман, С. (2009). *Школски програми превенције оvisности*. Загреб: Агенција за одгој и образовање.
- Спасеновић, В. (2011). *Вршњачки односи и школски неуспех*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Стевановић, З., Играчки, Ј. (2015). Примена превентивних програма у раду са малолетним преступницима. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2015. УДК:

343.85:343.91-053.5/.6364-787.22-053.5/.6. http://www.iksi.ac.rs/zbornik_arhiva/zbornik_iksi_1_2015.pdf (8.2.2022/13.00).

Фреуд, А. (2009). *Нормалност и психологија деце*. Београд: Просвета.

SOCIAL-PEDAGOGICAL ASPECTS OF JUVENILE DELINQUENCY

By Laura KALMAR

ABSTRACT

The roots of juvenile delinquency date back to ancient Roman law, where, in the Justinian era, several categories of juvenile offenders were distinguished. The first Code that brings a higher limit of criminal responsibility (at the age of 16) was The French Code (also known as Napoleon's Code) in 1810. It took juvenile prudence as the criteria for the assessment of criminal responsibility. In the European legislative system, the first roots of sanctioning this phenomenon could be found in Great Britain in 1908, in France and Belgium in 1912, and in Germany in 1923. Juvenile delinquency has been a growing problem and a challenge for modern society. During the 20th century this problem has become a global issue. The aim of my paper was to present the concept of juvenile delinquency and the factors which can cause and increase juvenile delinquency, as well as to give an overview of international law regulations on this issue. The paper also shows the role of guardianship in the process of work with juvenile delinquents and the benefits of prevention programmes.

The presented case of juvenile delinquent shows the position of delinquents, the complexity of this social problem and the possible causes of delinquent behavior. The processing of the case and the options for dealing with the problem are my personal contribution to this issue.

Key words: juveniles, elinquency, social problem, delinquents, prevention of delinquency.

Ида КОЛИНОВИЋ*

Прегледни рад

Примљен: 20.07.2022.

Прихваћен: 07.10.2022.

ПРОБЛЕМ БЕСКУЋНИШТВА – ИЗАЗОВ ЗА ПРАКСУ ЦЕНТАРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У ЦРНОЈ ГОРИ

Бескућништво као најекстремнији облик сиромаштва и социјалне искључености представља озбиљан проблем појединца, породице, заједнице и друштва. Широко је спектар проблема који су често повезани са бескућништом: сиромаштво, здравствени проблеми, депресија, осјећај безнађа и бескорисности, недостатак сврхе, ниско самопоштовање, незапосленост, проблеми у запошљавању, социјална изолација, самоубилачке преокупације, злоупотреба психоактивних супстанци, криминалитет, итд. Значајну улогу у спречавању, откривању, суочавању и окончању бескућништва, кроз континуирану процјену потреба, ризика и ресурса, осигурање заштите и безбједности, обезбјеђивање материјалне помоћи, оснаживање, повезивање са сервисима помоћи и подршке и широм друштвеном заједницом, имају центри за социјални рад. Иако су центри за социјални рад најчешће изложени критикама због постојања проблема бескућништва у друштву, важно је разумјети да се овај комплексан друштвени и политички проблем не може рјешавати само у домену социјалне заштите, већ да његова елиминација захтијева активно укључивање институција из области социјалног становања, здравства, запошљавања, просвјете, као и локалних власти и цивилног сектора у оквиру којег треба да постоје значајни ресурси за борбу против бескућништва. Недостају прецизне и јединствене дефиниције ове негативне појаве, као и истраживања која треба да буду усмјерена на идентификацију специфичних догађаја или преломних тренутака који могу бити окидач за бескућништво, али и покретача бескућништва у друштву, како би се пронашла најбоља системска рјешења и развили адекватни превентивни програми.

Кључне ријечи: бескућништво, центар за социјални рад, превенција, помоћ и подршка, мултисекторски приступ

* Докторанд на Универзитету Доња Горица, дипл. социјална радница, самостална савјетница у Министарству рада и социјалног старања Црне Горе.

Увод

Центри за социјални рад су мултифункционалне, поливалентне, базичне установе социјалне и дјечје заштите које имају за циљ да помогну појединцима, породицама, групама и заједницама у превазилажењу животних тешкоћа и криза, задовољењу потреба, обављању социјалних улога, одржању или унапређењу квалитета живота. Баве се многобројним проблемима, који су у великом броју случајева међусобно, узрочно-последично повезани. Многе особе које, на примјер, поднесу захтјев центру за социјални рад у циљу остваривања права на једнократну новчану помоћ и друга материјална давања у складу са законом, могу имати и друге проблеме. Широки је спектар проблема који су често повезани са бескућништвом и ризиком од бескућништва: сиромаштво, депресија, насиље у породици, осјећај безнађа и бескорисности, недостатак сврхе, ниско самопоштовање, низак степен социјалне активности, незапосленост и проблеми у запошљавању, социјална изолација, самоубилачке преокупације, злоупотреба психоактивних супстанци, криминалитет, итд. Значајна улога стручних радника у центру за социјални рад је да благовремено препознају проблеме повезане са ризиком од бескућништва и бескућништвом, те спроведу адекватне радње и мјере.

Појам, узроци и карактеристике бескућништва

Бескућништво представља најекстремнији облик сиромаштва и социјалне искључености, и то је проблем појединца, породице, заједнице и друштва. Може се дефинисати као „процес којим су одређени појединци гурнути на ивицу друштва, и спријечени у пуном учествовању у друштву због сиромаштва или недостатка основних знања или као резултат дискриминације” (Brkić, Kostić, 2015). У Речнику социјалног рада бескућништво се дефинише као „стање у коме особи недостаје стално мјесто боравка и средства да исто стекне”. Даље се истиче да бескућницима „често недостају социјалне вјештине, знање или емоционална стабилност да без туђе помоћи промијене положај у коме се налазе” (Vidanović, 2006: 59). Процењује се да на глобалном нивоу више од 1,5% свјетске популације нема основно склониште, док једна од пет особа доживљава несигурност смјештаја (Fowler & others, 2019). Различити су узроци бескућништва, а најчешће се

наводе: принудно исељење, пожари, губитак посла, губитак друштвених односа, болест, насиље у породици, отпуст из институције или затвора и слично (Lee, Shinn & Culhane, 2021). Ова негативна појава подразумева неадекватну стамбену ситуацију, а карактеристика мобилности указује на могуће наизмјеничне уласке и изласке из бескућништва, а тиме и уласка и изласка из система социјалне заштите. Може се говорити о бескућништву у дословном смислу те ријечи – живот на улици, у напуштеним зградама, у свратиштима, подземним жељезницама или на другим мјестима која нису намијењена за живот. Такође, треба споменути и особе у ризику од бескућништва, односно лица која живе у домаћинствима других, лица која су добила обавјештење о принудном исељењу, лица чија је стамбена ситуација угрожена (нпр. затвореници или лица на смјештају у институцијама из којих ће ускоро бити отпуштени, а немају обезбијеђен смештај након отпуста) и слично. Лица чије се бескућништво често не опажа и не улазе у статистику су људи који живе код родбине или пријатеља и који би, без њихове помоћи, живјели на улици или у институцијама. Поменуће групе „несигурно смјештених особа говоре у прилог чињеници да стамбени проблеми чине континуум који се не може лако подијелити на два сегмента које чине бескућници и они који то нису” (Рајаџић, Ћикић, 2021). Са аспекта временске димензије, бескућништво се може класификовати на ситуационо, епизодично и хронично бескућништво (Nooe & Patterson, 2010). Поставља се питање и квалификовања некога као бескућника на основу броја дана без сталног смјештаја (да ли је то једна ноћ без смјештаја или више ноћи). Негдје се користе и различити временски критеријуми за појединце (до 30 дана), и за породице (само једна ноћ) (Johnson & Snaap, 2015). Поједини аутори говоре о апсолутном и релативном бескућништву. Апсолутно бескућништво подразумева ситуације у којима појединци или породице немају стан или бораве у склоништу (особе које живе у парковима, на улицама, у аутомобилима, склоништима и слично), док се релативно бескућништво односи на ситуације у којима „домови људи не испуњавају основне стандарде” (нема приступа питкој води, адекватне заштите од непогода и слично). У литератури се наводи и следећа класификација бескућника: лица без крова (живот на улици), лица без куће (у привременом смјештају), лица у несигурном становању (нелегално, ризик од принудног исељења) и лица у неодговарајућем становању (у импровизованим кућама, камповима и слично) (Југовић, Луковић, 2012). Према Петровић и Тимотијевић, бескућништво је „мултиди-

мензионална појава социјалне искључености" (Rajačić, Čikić, 2021). Закон о социјалној и дјечијој заштити Црне Горе (чл. 19. став 12) даје дефиницију бескућника у ужем смислу: „бескућник је лице које нема адресу становања, борави на јавним или другим мјестима која нијесу намијењена за становање и нема средстава којима би могло да подмири потребу становања" (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti Crne Gore, „Službeni list Crne Gore", br. 027/13 od 11.06.2013, 001/15 od 05.01.2015, 042/15 od 29.07.2015, 047/15 od 18.08.2015, 056/16 od 23.08.2016, 066/16 od 20.10.2016, 001/17 od 09.01.2017, 031/17 od 12.05.2017, 042/17 od 30.06.2017, 050/17 od 31.07.2017). У Универзалној декларацији о људским правима, члан 25, наводи се да „свако има право на стандард живота који обезбјеђује здравље и благостање, његово и његове породице, укључујући храну, одјећу, стан и љекарску његу и потребне социјалне службе, као и право на осигурање у случају незапослености, болести, онеспособљености, удовиштва, старости или других случајева губљења средстава за издржавање услед околности независних од његове воље" (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948). Уједињене нације настављају да идентификују бескућништво као изражену кризу људских права (Fowler & others, 2019).

Бескућништво је најчешће резултат интеракција више различитих фактора, прије свега индивидуалних (личност, ментално здравље, етничка припадност, инвалидитет и слично), породичних (нпр. насиље у породици) и социјалних (политике, доступност ресурса, дискриминација, итд.). Са становишта еколошке перспективе, ова негативна појава се може посматрати као резултат „интеракције фактора ризика у распону од појединачних стања до друштвено-економске структуре и посебних животних околности" (Nooe & Patterson, 2010: 105). Нарочито треба истаћи двосмјерну везу између (екстремног) сиромаштва и бескућништва – сиромаштво је најзначајнији чинилац који доприноси појави бескућништва, док бескућништво отежава излазак из сиромаштва. Бескућници заправо спадају у „најсиромашније од сиромашних", њихова свакодневица је сведена на балансирање између егзистенцијалних чинилаца (хране, хигијене, одјеће, обуће, склоништа, итд.) и покушаја „повратка у друштво". Што бескућништво дуже траје теже се излази из „зачараног круга" и већа је вјероватноћа да ће користити разне видове институционалног смјештаја (Rajačić, Čikić, 2021). Додатно се смањују њихове шансе за улазак на тржиште рада и запослење, нарочито код особа са дијагностикованим проблемима менталног здравља (Williams & Stickley, 2011).

Живот на улици је изразито опасан по здравље и безбједност бескућника: изложеност временским неприликама, одсуство сна, лоша хигијена, стрес, недовољна и неквалитетна исхрана, отежан приступ институцијама здравствене заштите, итд. Често пате од респираторних и инфективних болести, болести дигестивног тракта, дијабетеса, анемије, проблема са стопалима, костима, кожом и видом, алкохолизма, наркоманије, других менталних болести, итд. (Jugović, Luković, 2012). Два до осам пута су психијатријски поремећаји учесталији код бескућника у поређењу са општом популацијом (Sarajlija, 2012). Девет пута је већа вјероватноћа да ће бескућник бити убијен у односу на општу популацију и девет пута већа вјероватноћа да ће починити самоубиство (Jugović, Luković, 2012). Њихов очекивани животни вијек је 20 година краћи у поређењу са особама које имају стабилан смјештај (Davis-Berman, 2016). Бескућници су такође у ризику да постану жртве и учиниоци кривичних дјела (крађа хране, цепање, проституција и слично), а карактерише их стигматизација (посматрају се као аутсајдери) и виктимизација, ниско самопоштовање, губитак друштвене улоге и припадности, ограничена друштвена мрежа и недостатак социјалне подршке, што све утиче на појаву научене беспомоћности. Такође их прати и специфичан стил живота и систем вриједности који има елементе супкултуре. Многи бескућници не траже склониште и нису видљиви током љетњег периода, да би у зимском периоду дошло до пораста потражње за склоништем (Johnson & Снаан, 2015).

У контексту анализе ове проблематике, важно је разумјети значење појмова „дом” и „кућа”. „Дом” се често сматра најважнијим елементом у животу особе, нарочито за старије, који су у својим домовима стицали искуства током живота, па не изненађује што се ове особе најчешће одлучују да остану у својим домовима и у случајевима инвалидитета, лошег здравља, сиромашних друштвених веза и односа, недостатка породичне подршке и слично. С друге стране, „кућа” представља физички локалитет. Бескућници су особе које немају ни „дом” ни „кућу”, мјесто за живот ни у социјалном ни у материјалном смислу, односно сигуран и безбједан простор који је темељ здравља, личних и породичних односа, физичког, социјалног и емоционалног благостања (Henwood & others, 2015). Бескућништво управо подразумева лишавања у домену различитих димензија: физиолошке (одсуство тјелесне удобности и тоpline), емоционалне (недостатак радости и љубави), територијалне (недостатак приватности), онтолошке

(недостатак укоријењености у свијету) и духовне (одсуство наде и сврхе) (Somerville, 2013).

Овај изражени друштвени проблем захтијева хитно дјеловање, а када су лица у ризику од бескућништва у питању значајно је да институције система благовремено предузму адекватне радње и мјере у циљу спречавања да дође до погоршавања њихове ситуације и/или у циљу стабилизације смјештаја. Рјешавање проблема бескућништва захтијева мултидисциплинарни и мултисекторски приступ, односно сарадњу институција и организација које су надлежне за рјешавање проблема у областима: здравља, инвалидитета, образовања, запошљавања, становања, наркоманије, алкохолизма, насиља, правосуђа, итд. Центри за социјални рад представљају значајну карику у систему превенције и заштите од бескућништва.

Превентивна улога центара за социјални рад

Пракса превенције подразумијева интервенције усмјерене на превенцију индивидуалних и друштвених проблема, а фокусира се на факторе ризика и заштитне факторе. Фактори ризика су дефинисани као „околности које повећавају вјероватноћу негативних исхода“, док заштитни фактори дјелују у супротном смјеру, односно смањују утицај фактора ризика. Поменути фактори се могу сврстати у три групе: индивидуалне, породичне и факторе окружења (McCave & Rishel, 2011). Ефикасна превенција је усмјерена на смањење фактора ризика и јачање протективних фактора, повезаних са проблемом бескућништва. Идентификација и процјена фактора ризика и протективних фактора помаже практичарима у социјалној заштити да одаберу одговарајуће интервенције.

Центри за социјални рад у домену свог дјеловања треба да буду активни на сва три нивоа превенције:

- примарна превенција – креирање социјалних политика, залагање за промјене политика у вези са стамбеном несигурношћу, промовисање социјалне правде, ширење свијести у друштву и подстицање позитивних промјена (нпр. кроз разне кампање и јавне наступе);
- секундарна превенција – рад са групама у високом ризику од бескућништва (оснаживање и спречавање да људи постану бескућници);

- терцијарна превенција – предузимање мјера и интервенција у случајевима када су појединци и породице већ погођени бескућништом (смјештај, храна, психо-социјална подршка, приступ сервисима, помоћ у тражењу посла, итд.) (Harvey, Garcia-Moreno & Butchart, 2007).

У домену примарне превенције, стручни радници у центрима за социјални рад имају значајну улогу у залагању да се гласови корисника услуга чују и уграде у социјалне политике, у циљу бољих исхода за људе који доживљавају или су у опасности од појаве бескућништва. Дјеловање центара за социјални рад је нарочито значајно у домену секундарне превенције, која подразумева рану идентификацију и адекватну процјену као услов за предузимање потребних акција и мјера, односно ублажавање или елиминисање неповољних фактора код особа/породица које су у високом ризику од бескућништва. „Затварање улазних врата” потенцијалним бескућницима представља веома значајан дио сваке стратегије за окончање бескућништва. Поред значаја пријемне процјене у идентификацији и вођења случаја у обезбјеђивању приступа сервисима помоћи и подршке, треба истаћи и важности теренског рада стручних радника ангажованих на предметима материјалног обезбјеђења (социјалне помоћи), у идентификацији оних најсиромашнијих појединаца и породица који су у (високом) ризику од бескућништва.¹ Пажња социјалних служби такође треба да буде усмјерена и на лица која напуштају затворе, психијатријске болнице, установе, и слично, што захтијева благовремену, усклађену и координирану сарадњу свих релевантних актера. Треба имати на уму да код особа са искуством бескућништва у прошлости постоји већа вјероватноћа да ће га искусити и у будућности (<https://files.hudexchange.info/resources/documents/COVID-19-Homeless-System-Response-System-Planning-A-Framework-for-Homelessness-Prevention.pdf>).

Центри за социјални рад пружањем и обезбјеђивањем помоћи и подршке у отклањању проблема повезаних са појавом бескућништва утичу на спречавање њене манифестације. Нека од кључних питања

¹ Обавеза стручних радника на предметима материјалног обезбјеђења је упућивање на вођење случаја уколико изласком на терен препознају ситуације које захтијевају укључивање у програм пружања социјалних услуга.

за практичаре, од значаја за развој оквира за превенцију бескућништва, су:

- Ко је у највећем ризику да постане бескућник и како се то може идентификовати?
- Одакле долазе бескућници и гдје су били смјештени прије појаве бескућништва?
- Који догађаји убрзавају или узрокују да појединци постану бескућници?
- Шта може да се уради да се спријечи или смањи вјероватноћа развоја неповољне ситуације? (Szeintuch, 2016)

Помоћ и подршка центара за социјални рад

Центри за социјални рад, сходно Закону о социјалној и дјечјој заштити Црне Горе, одлучују о остваривању права на материјална давања: материјално обезбјеђење, личну инвалиднину, додатак за његу и помоћ, здравствену заштиту, трошкове сахране, једнократну новчану помоћ, накнаду родитељу или старатељу корисника права на личну инвалиднину, накнаду за новорођено дијете, додатак за дјецу, рефундацију накнаде зараде и накнаду зараде за породично, односно родитељско одсуство, накнаду по основу рођења дјетета, трошкове исхране у вртићима, помоћ за васпитање и образовање дјеце и младих са посебним образовним потребама, рефундацију накнаде зараде и накнаду зараде за рад са половином пуног радног времена. Даље одлучују и о потреби корисника за услугама социјалне и дјечје заштите, као што су: подршка за живот у заједници, савјетодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге, услуге смјештаја, неодложне интервенције и друго (Закон о социјалној и дјечјој заштити, „Службени лист Црне Горе”, бр. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015, 56/2016, 66/2016, 1/2017, 31/2017, 42/2017, 50/2017).

Материјална помоћ и подршка центара за социјални рад се огледа у пружању помоћи у дијелу остваривања права на материјална давања, сходно релевантним законима и правилницима. Када су у питању услуге социјалне и дјечје заштите, вођење случаја у центрима за социјални рад генерално прати циклус корака у идентификовању потреба корисника и одговору на њихове потребе. Први корак представља пријем захтјева, пријава и информисање о правима, надлежностима центра за социјални рад и доступним облицима помоћи и подршке. Пријем обезбјеђује брз и ефикасан приступ услугама социјалне и дјечје заштите, процјену испуњености критеријума за

отварање случаја, адекватно реаговање на проблеме и потребе корисника, те процјену хитности и приоритета реаговања (Žegarac, 2015). Степени приоритета поступања који се практикују у центрима за социјални рад су:

- Приоритет 1 – Неодложно – прикупљени подаци упозоравају на то да је дијете, млада, одрасла или стара особа у високом ризику од повређивања у контексту бескућништва. Поступак процјене је неопходно започети одмах, а неодложна интервенција се мора спровести што прије, најкасније у року од 24 сата;
- Приоритет 2 – Хитно – прикупљени подаци упућују на то да је дијете, млада, одрасла или стара особа изложена умјереном ризику од повреде. Поступак процјене мора да почне што прије, најкасније у року од три дана (78 сати) по пријави, односно сазнању за случај;
- Приоритет 3 – Редовно – прикупљени подаци указују на то да су ниски ризици од повреде, поступак процјене треба почети што прије, а најкасније у року од седам радних дана по пријави, односно сазнању за случај (Pravilnik o organizaciji, normativima, standardima i načinu rada centara za socijalni rad, „Službeni list Crne Gore”, br. 058/13 od 20.12.2013, 030/15 od 12.06.2015, 017/16 od 11.03.2016, 043/19 od 31.07.2019).

Процјена стања и потреба корисника је од значаја како би се установило који вид помоћи и подршке је потребан за превладавање потешкоћа и задовољавање потреба. Ова фаза вођења случаја обухвата: процјену стања и потреба бескућника; процјену безбједности и ризика; процјену ресурса, снага и баријера од значаја за рјешавање проблема и отклањање потешкоћа и одлуку о даљој акцији. Послије процјене, сlijеди планирање услуга сходно потребама, потенцијалима и ограничењима корисника. Планирање будућих активности које треба да допринесу отклањању потешкоћа и задовољавању потреба захтијева активно учешће корисника (план је флексибилан и динамичан, односно стално се мијења и прилагођава тренутној ситуацији и специфичним потребама корисника и породице). За правовремено задовољавање потреба, сагледавање ризика, осигурање безбједности корисника, неопходан је мултидисциплинарни и међусекторски приступ, односно повезивање бескућника и особа/породица у ризику од бескућништва са професионалцима, организацијама, службама и институцијама које пружају потребне услуге. Услуге од значаја за корисника могу бити из домена социјалне и дјечје заштите, здрав-

ства, образовања, правосуђа, полицијског дјеловања, запошљавања, и слично. Стручни радник у центру за социјални рад (водителј случаја) је у обавези да обезбиједи ефикасну координацију услуга које су усмјерене на кориснике, засноване на снагама и фокусиране на исход. Мониторинг је континуиран процес који подразумева системско праћење, прикупљање података и надгледање како су услуге обезбјеђене, да ли адекватно одговарају на потребе бескућника, да ли су ризици отклоњени а безбједност осигурана, а евалуацијом се установљава да ли су услуге адекватне, да ли су испуниле свој циљ и да ли су потребне друге/додатне услуге. Када више услуге нису потребне случај се затвара, односно корисници излазе из система социјалне и дјечје заштите (Žegarac, 2015).

Центри за социјални рад обезбјеђују и 24-часовни приступ неопходним интервенцијама у циљу заштите дјетета, одрасле или старије особе и предузимања мјера за хитно осигурање безбједности, у случајевима када постоје оправдани разлози да би, уколико се не предузму хитне мјере и услуге, дошло до угрожавања живота, здравља и развоја особе. Неодложне интервенције центри за социјални рад спроводе непосредно и у сарадњи са представницима других служби и органа локалне заједнице, са циљем осигурања безбједности. Нека од важних питања за поступање у центрима за социјални рад су: Да ли се лице налази у ризику по живот, здравље и развој? Да ли је лицу потребна медицинска помоћ? Да ли је потребно осигурати безбједност и којом интервенцијом? У ком правцу је потребно водити случај?

Неће се сви бескућници обратити за помоћ центру за социјални рад. Појединима нису доступне информације, док у случајевима хроничног бескућништва често постоји неповјерење према институцијама и отпор када су услуге помоћи и подршке у питању. Због тога је важно промовисати теренски рад (*outreach work*) у социјалној заштити у циљу идентификације и упознавања појединца на улици и евентуално одржавања састанака на њиховом терену (на клупама, у парку, испод мостова, итд.) и изградње односа и повјерења, како би се на најбољи начин лице мотивисало на сарадњу и обезбиједио приступ услугама. Стручни радници у центру за социјални рад треба да помогну бескућницима да „се опет осјећају као људи”, индивидуе са својим јединственим животним причама које имају право на достојанствени живот. Значајно је да препознају губитке у контексту бескућништва и помогну корисницима да признају и оплачу те губитке (бескућништво као губитак, губитак породичних и друштвених односа,

губитак посла, губитак самопоштовања и поноса, итд.). Бескућништво најчешће није проблем сам за себе него је праћен сложеном личном и породичном проблематиком, често злоупотребом алкохола, дрога, насиљем, и друго. Стручни радници у центру за социјални рад треба да разумију да се искуства бескућника разликују у зависности од пола, старости, етничке припадности, итд., да примјењују индивидуални приступ у раду са њима, уважавајући њихове специфичне потребе и јединствени доживљај бескућништва. Важно је да улажу напоре у правцу смањења виктимизације ове групе, декриминализације и заштите бескућника, односно окончања бескућништва (Turner, Funge & Gabbard, 2018). Значајно је да утврде разлоге због којих је особа завршила на улици, рјешавају те проблеме (финансијски, здравствени, други) и створе услове за трајни излазак из зачараног круга бескућништва. Поред рјешавања разних проблема, обезбјеђивање становања – трајног смјештаја, представља кључни предуслов за укључивање корисника у друге програме помоћи и подршке, укључивање у образовање, преквалификације, посао и слично. Стручни радници треба да помогну бескућницима да стабилизују своје становање, подстакну њихову социјалну (ре)интеграцију и друштвену инклузију, помогну у рјешавању проблема менталног здравља, у побољшању квалитета свог живота и друштвеног статуса, преобликовању идентитета, те смањењу ризика од повратка бескућничком начину живота. Уколико бескућник има породицу или родбину са којима су прекинути контакти, стручни радник (водителј случаја) може бити веома значајна карика у „оживљавању” тих контаката. Стручна помоћ и подршка која се пружа бескућницима најчешће се фокусира на егзистенцију, довољну за задовољавање основних потреба (склониште, храна и слично), али не и на „спасоносни пут” који би им помогао да трајно „изађу из свог стања” и крену даље (Belcher, & Deforge, 2012). Стручни радници треба да се руководе принципом „помоћи до самопомоћи”, те спречавања институционализације као јединог и најчешћег начина рјешавања проблема (углавном привременог карактера) код младих и одраслих особа способних за рад. У случајевима старијих особа, које се суочавају са проблемом бескућништва, а које су често и нарушеног здравља, неопходно је да постоји приоритет приликом смјештаја (ургентни смјештај) у домове старих.² Уколико су у питању дјеца бес-

² Потребно је утврдити у колико се случајева старијих особа, које се суочавају са проблемом бескућништва, не поштује обавеза издржавања (прописана релевантним законима и правилницима) и на који начин се то питање у будућности може рјешавати.

кућници, интервенције и мјере за заштиту дјетета, могу укључити: постављање привременог старатеља, осигурање безбједног смјештаја дјетету (нпр. хранитељство, установе за дјecu, склониште, итд.), медицинско збрињавање и друге мјере, радње и интервенције сходно стандардима вођења случаја у социјалном раду. Окончање бескућништва захтијева програме превенције, интервенције и мјере које одговарају специфичним индивидуалним потребама сваког бескућника понао-соб, друштвену свијест и политичку вољу, јасне стратегије и акционе планове на локалном и националном нивоу.

Земље које теже придруживању Европској унији, међу којима је и Црна Гора, у обавези су да активно раде на окончању бескућништва. У Лисабонској декларацији о Европској платформи за борбу против бескућништва наводи се да:

- Нико не смије спавати на улици, јер нема приступачног, сигурног и примјереног хитног смјештаја;
- Нико не смије живјети у хитном или привременом смјештају дуже него што је потребно да пређе у трајни смјештај;
- Нико не смије бити отпуштен из било које установе (затвора, болнице, установе социјалне заштите, итд.) а да се тој особи не понуди одговарајући смјештај;
- Деложације треба избјежавати када год је то могуће, при чему нико не смије бити деложан а да се тој особи не понуди одговарајући смјештај у случају потребе;
- Нико не смије бити дискриминисан зато што је бескућник (<https://www.2021portugal.eu/en/news/lisbon-declaration-on-the-european-platform-on-combatting-homelessness/>).

Сва лица која су по основу бескућништва корисници центара за социјални рад у Црној Гори евидентирана су у Информационом систему социјалног старања (Социјални картон), а евидентирани су и све радње, мјере и активности које су центри за социјални рад предузели и спровели на њиховој заштити и збрињавању. На основу испуњавања пријемног листа у Информационом систему социјалног старања (ИССС) може се утврдити да ли та лица тренутно имају пријављену адресу становања, сходно адреси боравишта која се привлачи из Централног регистра становништва МУП-а (захваљујући модулу интероперабилности). Иако ИССС некада покаже да ова лица имају пријављену адресу то уједно не подразумева да тренутно имају кров над главом (можда су била на тој адреси али више нису), због чега је

такође важно спровести адекватну пријемну процјену, односно тријажу.

Центри за социјални рад у Црној Гори/ подручне јединице обезбјеђују бескућницима разне врсте помоћи и подршке: материјалну помоћ (материјално обезбјеђење, додатак за његу и помоћ, једнократну новчану помоћ), смјештај, дневни боравак, топли оброк народне кухиње, социјални бон, психо-социјалну подршку, упућивање у медицинску установу на лијечење, помоћ Црвеног крста, итд.³ Неке облике помоћи и подршке поједина лица и одбијају, као што су могућност смјештаја и услугу дневног боравка, или пак прихватају да буду смјештена, да би самовољно напустила смјештај после кратког времена и вратила се бескућничком начину живота. Међу овим лицима има и странаца без регулисаног правног статуса у Црној Гори, па центри за социјални рад/ подручне јединице у овим случајевима контактирају амбасаде и *UNHCR*, у циљу проналажења најбољег начина да се помогне корисницима.⁴ Услед географске покретљивости многих бескућника, њихов контакт са мјестом је често само привремен и пролазан, па их није лако идентификовати, „ухватити”, нити одржати сарадњу са њима.

У Црној Гори постоји лиценцирано прихватилиште-склониште за бескућнике, у оквиру Дома старих „Грабовац” у Рисну. Такође, НВО Јувентас је 01.03.2022. године лиценцирана за услугу свратишта за бескућнике. У прихватилишту-склоништу пријем корисника се обезбјеђује 24 часа дневно, седам дана у недељи. Пружалац услуге смјештаја у прихватилишту-склоништу корисницима обезбјеђује: смјештај, оброк, одржавање личне хигијене, сигурно окружење, оснаживање корисника и друго у складу са потребама корисника. У свратишту се услуга пружа пет радних дана у недељи, у терминима 8h–16h и 17h–21h. Пружалац услуге свратишта корисницима обезбјеђује: један оброк дневно, средства за одржавање личне хигијене, посредовање у набавци одјеће и обуће, посредовање у обезбјеђивању услуга подршке за живот у заједници и савјетодавно-терапијских и социјално-едукативних услуга и одржавање хигијене простора.⁵

³ Како би поједини бескућници успјели да добију документа и остваре одређена права у домену социјалне и дјечје заштите неријетко је потребно да центри за социјални рад пријаве њихово боравиште на адресу центра за социјални рад.

⁴ Извор: Центри за социјални рад у Црној Гори.

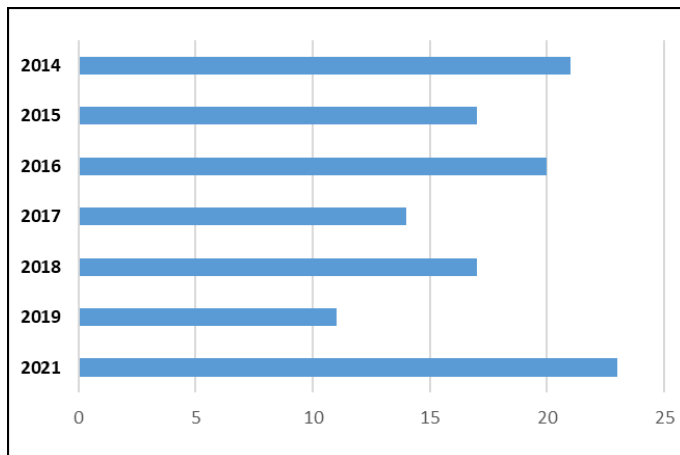
⁵ Извор: Министарство рада и социјалног старања Црне Горе.

Статистички подаци центара за социјални рад и регистар бескућника

Често се у јавности говори о проблему недостатка јединственог националног регистра за бескућнике. С обзиром на природу проблема бескућништва у контексту мобилности (стално мијењање локација), недовољно јасних дефиниција саме појаве и недостатка јединствене методологије праћења бескућништва, тешко је говорити о прецизним и јасним подацима. Донекле се може говорити о статистичким подацима институција на чијој се евиденцији бескућници налазе или невладиних организација које им пружају помоћ и подршку кроз разне сервисе. Како се сва лица регистрована по основу бескућништва, било као корисници материјалних давања или услуга социјалне и дјечје заштите, већ налазе на евиденцији центара за социјални рад у Информационом систему социјалног старања (ИССС), постоји могућност да се обезбиједи аутоматско генерисање тих података из система. На основу статистичких података које воде центри за социјални рад, у периоду од 2014. до 2019. године у Црној Гори евидентирано је укупно 100 бескућника, и то: у 2014. години 21 бескућник, у 2015. 17 бескућника, у 2016. 20 бескућника, у 2017. 14 бескућника, у 2018. 17 бескућника, у 2019. 11. Укупан број ових лица евидентираних у 2021. години у центрима за социјални рад износио је 23 (јужна регија – 6, сјеверна – 2, централна – 15). Од тога је 21 лице мушког, а 2 женског пола, сви старости 40+. ⁶ Подаци указују на релативно стабилан тренд када су бескућници у Црној Гори у питању, према статистици центара за социјални рад.

⁶ Извор: Центри за социјални рад у Црној Гори.

Графикон 1. Број бескућника који су ушли у систем социјалне заштите – евиденција ЦСР

Закључак

Центри за социјални рад се суочавају са изазовима окончања виктимизације и бескућништва. Имају веома значајну улогу у спречавању, откривању, суочавању и окончању бескућништва, кроз континуирану процјену потреба, ризика и ресурса, осигурање заштите и безбједности, оснаживање, повезивање са сервисима помоћи и подршке, развој социјалних вјештина, укључивање у програме активације и помагање на друге начине. Неопходно је да се стручни радници у центрима за социјални рад, као заговорници промјена, позабаве заступањем у заједници и превазилажењем системских баријера друштвених, политичких и економских структура. Иако су центри за социјални рад најчешће изложени критикама због проблема бескућништва у друштву, важно је разумјети да се овај комплексан друштвени и политички проблем не може рјешавати само у домену социјалне заштите, већ да његова превенција, идентификација, смањење и елиминација подразумевају активно укључивање институција из области социјалног становања, здравства, запошљавања, просвјете, као и локалних власти и цивилног сектора у оквиру којег треба да постоје значајни ресурси за борбу против бескућништва. Неопходан је цјеловити приступ, који подразумева јасно дефинисање појаве и јединствену методологију

мјерења њеног обима и праћења, креирање праведнијих социјалних политика, превентивне програме, јасне стратегије и институционалне процедуре за борбу против бескућништва, приступ становању, специјализоване сервисе помоћи и подршке, програме ресоцијализације за бескућнике, и слично, како би се прекинуо зачарани круг бескућништва. Недостају истраживања у овој области која треба да буду усмјерена на идентификацију специфичних догађаја или преломних тренутака који могу бити окидач за бескућништво, али и покретача бескућништва у друштву, како би се пронашла најбоља системска рјешења и развили адекватни превентивни програми. Такође су потребне и студије о факторима који отежавају интеграцију бескућника у друштво и њихов одржив излазак из комплексне ситуације. Црна Гора је, као земља која тежи европским вриједностима, у обавези да интензивно ради на спречавању и умањивању појаве бескућништва, како би се она постепено потпуно елиминисала из друштва, а значајну улогу у том процесу свакако имају центри за социјални рад.

Литература

- Билиновић-Рајчић, А., Чикић, Ј. М. (2019). Теоријски приступи и правци у истраживању бескућништва: критичка анализа, *Социолошки преглед*, vol. LIII, бр. 4, стр. 1444–1467.
- Бркић, М., Костић, М. Ж. (2015). Узроци бескућништва у Војводини, *Социјална политика*, бр.1, стр. 119–130.
- Davis-Berman, J. (2016). Serious Illness and End-of-Life Care in the Homeless: Examining a Service System and a Call for Action for Social Work, *Social Work and Society International Online Journal*, Vol. 14, No.1, pp. 1–11.
- Fowler, P. J. & others (2019). Solving Homelessness from a Complex Systems Perspective: Insights for Prevention Responses, Vol. 40, *Annual Review of Public Health*, pp. 465–486.
- Harvey, A., Garcia-Moreno, C., & Butchart, A. (2007). *Primary prevention of intimate-partner violence and sexual violence: Background paper for WHO expert meeting May 2–3*; http://www.who.int/violence_injury_prevention/publications/violence/IPV-SV.pdf – посјећено 02.02.2020.
- Henwood, B. & others (2015). The Grand Challenge of Ending Homelessness, *American Academy of Social Work & Social Welfare*, pp. 3–17.

- Johnson, A. K., Cnaan, R. A. (1995). Social Work Practice with Homeless Persons: state of the Art, *Research on Social Work Practice*, Vol. 5, No.3, pp. 340–382.
- Југовић, А., Луковић, М. (2012). Феноменологија бескућништва у савременом друштву, *Социјална мисао*, vol. XIX, бр. 4, стр.11–27.
- Lee, B. A., Shinn, M., Culhane, D. P. (2021). Homelessness as a Moving Target, *The Annals of the American Academy*, pp. 8–26.
- McCave, E. L., Rishel, C. W. (2011). Prevention as an Explicit Part of the Social Work Profession: A Systematic Investigation, *Advances in Social Work*, 12 (2), pp. 226–240.
- Nooe, R. M., Patterson, D. A. (2010). The Ecology of Homelessness, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 20, pp. 105–152.
- Правилник о организацији, нормативима, стандардима и начину рада центара за социјални рад. Службени лист Црне Горе, бр. 058/13 од 20.12.2013, 030/15 од 12.06.2015, 017/16 од 11.03.2016, 043/19 од 31.07.2019.
- Рајачић, Б. А., Чикић, Ј. (2021). Бескућништво: теорија, превенција, интервенција, Филозофски факултет Нови Сад.
- Sarajlija, M. (2012). Psihijatrijski poremećaji u populaciji beskućnika, *Socijalna misao*, Vol. XIX, str. 117–125.
- Somerville, P. (2013). Understanding Homelessness, *Housing, Theory and Society*, Vol. 30, No. 4, pp. 384–415.
- Szeintuch, S. (2017). Homelessness Prevention Policy: A Case Study, *Social Policy and Administration*, Vol. 51, No. 7, pp. 1135–1155.
- Закон о социјалној и дјечјој заштити Црне Горе. Службени лист Црне Горе, бр. 027/13 од 11.06.2013, 001/15 од 05.01.2015, 042/15 од 29.07.2015, 047/15 од 18.08.2015, 056/16 од 23.08.2016, 066/16 од 20.10.2016, 001/17 од 09.01.2017, 031/17 од 12.05.2017, 042/17 од 30.06.2017, 050/17 од 31.07.2017.
- Универзална декларација о људским правима (1948). Генерална скупштина Уједињених нација, члан 25.
- Видановић, И. (2006). Речник социјалног рада, Удружење стручних радника социјалне заштите Србије и други, Београд.
- Жегарац, Н. (2015). Од проблема до прилика у вођењу случаја, Универзитет у Београду ФПН, Београд.
- Жегарац, Н. (2015). Од проблема до прилика у вођењу случаја, Канцеларија програма Уједињених нација за развој у Црној Гори, Подгорица.

Williams, S., Stickley, T. (2011). Stories from the streets: people's experiences of homelessness, *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 18, pp. 432–439.

THE PROBLEM OF HOMELESSNESS – A CHALLENGE FOR THE PRACTICE OF SOCIAL WORK CENTRES IN MONTENEGRO

By Ida KOLINOVIC

ABSTRACT

Homelessness, as the most extreme form of poverty and social exclusion, presents a serious problem for the individual, family, community and society. There is a wide range of problems that are often associated with homelessness: poverty, depression, feelings of hopelessness and uselessness, lack of purpose, low self-esteem, employment problems, social isolation, suicidal preoccupations, abuse of psychoactive substances, criminality, etc. Centers for social work play a significant role in preventing, detecting, confronting and ending homelessness, through continuous assessment of needs, risks and resources, ensuring protection and safety, providing material assistance, empowerment, connecting with help and support services and the wider community. Although centers for social work are most often exposed to criticism due to the existence of the problem of homelessness in society, it is important to understand that this complex social and political problem cannot be solved only in the domain of social protection. Its elimination requires the active involvement of institutions in the field of social housing, health, employment, education, as well as local authorities and the civil sector, within which there should be significant resources for fight against homelessness. There is a lack of precise and unique definitions of this negative phenomenon, as well as research that should be aimed at identifying specific events or turning points that can be the trigger for homelessness, but also the initiator of homelessness in society, in order to find the best systemic solutions and develop adequate preventive programs.

Keywords: homelessness, center for social work, prevention, help and support, multisectoral approach.

ДРУШТВЕНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ

Приказ књиге

Проф. др Милосав
МИЛОСАВЉЕВИЋ

Проф. др Мирослав БРКИЋ
Доц. др Драгана СТОЕЦКЕЛ

Књига систематски обрађује основне теоријске правце у истраживању друштвених девијација и испитује у којој су мјери успјели превладати социјално-патолошки приступ друштвеним девијацијама, а сходно томе је, поред уводног дијела, подијељена у четири поглавља. Оно што је експлицитно у првом дијелу јесте покушај аутора да осмисле јединствену и интегративну науку о друштвеним девијацијама као дисциплини која је најуже повезана с изучавањем друштвених девијација, а потом се систематски, у другим дјеловима, обрађују појавни облици друштвених девијација, њихова магнитуда, динамичко кретање, модалитети,

као и превенција истих. У првом реду се разматра заснивање и развој науке о друштвеним девијацијама, обрађују се неки савремени теоријски приступи, поред традиционалних који су се првенствено односили на: социјално-медицинске и социјално-психијатријске приступе, па све до модерних социолошко-културних (еколошких) и интегративних. Посебно се прате неки конструктивистички и пост-модернистички жанрови. Аутори посебно обрађују сам појам и предмет друштвених девијација, појмовно-категоријални сустав и методе науке о друштвеним девијацијама.

Полазећи од самог појма девијације као облика супротстављања поретку, разликују се друштвене од других девијација. Основне карактеристике друштвене девијације, које је чине друштвеном појавом јесу: кршење норме којом се успоставља друштвени однос и која има друштвене узроке. Заједничко свима који су означени као девијанти јесте да

трпе репресију, сами носиоци девијација су друштвено стигматизирани, зато су девијације обезвријеђена понашања.

Да би лакше одредили њихов циљ, разликујемо три врсте девијација:

- Системске, чији је интерес задржавање власти, а као носиоци се јављају владајући слојеви и припадници државног апарата,
- Адаптивне, које као начин прилагођавања налажу управо кршење норми,
- Неконформистичке, које за циљ имају проширење достигнутог ступња слободе.

Друштвене девијације су се најприје почеле изучавати у оквиру социјалне патологије, чији се почетак везује за 19. стољеће, а циљ социјалне патологије био је да открије објективне научне критерије за дефинирање непожељних друштвених појава. Идеја о једној науци – друштвених поремећаја – зачета је у социологији А. Comta, а развио ју је Е. Durkheim. Ови аутори су захтјев за реформом и рјешавањем социјалних проблема, као и само одређење социјално-патолошких појава, уклопили у једну теорију о друштву која је постала доминантна теоријска оријентација у

грађанској социологији. Њихове основне идеје су биле:

- друштвени поремећаји су посљедица друштвених узрока,
- друштвени поремећаји се дефинирају у односу на одржавање и усавршавање постојећег друштвеног поретка.

За формирање социјалне патологије увелике су важне двије Durkheimove концепције, разликовање нормалних од патолошких појава и концепција феномена аномије. Даљњи развој социјалне патологије (почетак 20. стољећа) кренуо је у конзервативном правцу, ослањајући се више на социјално-дарвинистичке и, касније, психоаналитичке теорије, а мање на Durkheimovo учење о аномији. Тек после појаве Чикашке школе урбане социологије његов утјецај јача и постаје пресудан за социолошке теорије о девијантном понашању. У склопу те школе посебно се прати развој специфичних метода за проучавање маргиналних и девијантних група везаних за квалитативне приступе.

У овом раздобљу поновно оживљава стара дилема да ли су девијације производ појединца и његових карактеристика или друштвених процеса, с тим да ипак превагу односи прво

схваћање, што узрокује стварању мита о неадаптираном и анти-социјалном појединцу. Оваквом схваћању социјалне патологије амерички социолог В. Милс (W. Mills) замјера низак ниво теоријске анализе и неповезивање социјалних проблема и неприлагођених појединаца с укупном друштвеном структуром; утврђује да социјални патолози инсистирају на негативним посљедицама друштвене промјене јер се боје да ће промјене нарушити постојећи ред и поредак. Они чак и саму друштвену промјену сматрају патолошком. Ова критика функционалистичког приступа доводи до тога да се назив „социјална патологија” у англоамеричкој литератури мијења у „социологију девијантног понашања” и касније у науку о друштвеним девијацијама коју подржавају аутори. Но, поставља се питање што је претходило развоју науке о друштвеним девијацијама? Одговор на то питање треба потражити у социолошко-културалним приступима. Социолошко-културалне теорије у конституирању науке о друштвеним девијацијама резултат су настојања да се у оквиру свих базичних наука оформи својеврсно поље концепата и метода, које би у суштини било *suī generis* и не би представљало само синтезу биолошких, психо-

лошких, психијатријских, економских и демографских знања. На основу таквих схваћања социологија проучава организацију и динамику друштвених група, а културна антропологија проучава структуру и динамику друштвених установа (Strauss, Gertz).

На основу ових схваћања, друштвене девијације су по својој природи друштвене појаве и морају се проучавати у оквиру једне посебне или примјењене социологије или културалне антропологије, са истраживањем свих елемената који своју генезу имају у биолошким и психолошким аспектима у проучавању појавних облика друштвених девијација, односно да се оне могу укључити у теоријске концепте ако имају социјално и културално значење. То значи да се теоријски концепти друштвених девијација морају изражавати у склопу социолошко-културалних концепата као што су: друштвена структура и динамика, друштвене групе и категорије, друштвене улоге и статуси, друштвена дефиниција и друштвена партиципација појединаца, друштвено условљавање међуодноса појединца у групама и међугрупама, структура и динамика културних симбола, норми, вјеровања и активности, те интеракција културних вриједности и личности.

Као што је већ речено, овакве концепције објашњавају се још у поставкама Е. Durkheima. Ове поставке биле су основа за развијање све три групе социолошких теорија, које су се развиле у току XX стољећа у америчкој социологији и културној антропологији: 1. теорије девијантног понашања; 2. теорије социјалне дезорганизације, и 3. теорије социјалних проблема.

Основне постулате теорије девијантног понашања најпрегледније је артикулирао Е. Лемерт у своме стандардном уџбенику. Он је друштвене девијације схватио као теорију социјалне диференцијације, девијације и индивидуације и поставио следеће постулате:

- Постоје модалитети у људском понашању и групе девијација код ових модалитета које се могу идентифицирати и описати у ситуацијама које су специфичне у времену и простору;
- Девијације у понашању су функције културног конфликта који је изражен кроз социјалну организацију;
- Постоје социјалне реакције на девијације које се појављују у различитим модалитетима, од снаж-

ног одобравања, према неутралности, до нужног неодобравања;

- Социопатско понашање је девијација која је екстремно неодобљива;
- Девијантна личност је таква особа чије су улоге, статус, функција и самодифиниција значајно условљене ступњем девијације, њене социјалне визибилности, посебно изложености социјалној реакцији, те природом и интензитетом социјалне реакције;
- Постоје обрасци ограничења и слободе у социјалној партиципацији девијаната, који су директно повезани с њиховим статусом, улогом и самодифиницијама;
- Девијанти су индивидуализирани у односу на њихову вулнерабилност на социјалну реакцију, због тога што је личност динамична и структурирана у односу на дјеловање социјалне реакције.

Теорије осталих аутора, који су обрађивали поље девијантног понашања, почивају на идентичним принципима, иако се разликују у неким детаљима, али они нису тако конзистентни

као Лемертова теорија. Иако је теорија девијантног понашања логички допунила претходне Durkheimove поставке, она се, по мишљењу аутора, не може у потпуности прихватити због прагматичког конформизма, културног релативизма и бихејвиоризма.

Теорија социјалне дезорганизације настала је из Durkhaeimovog учења о социјалној аномiji, а репрезентативни представници ове теорије су: Мадел, Елиот и Мерил. У првом издању свога приручника аутори експлицитно објашњавају разлоге нове концепције која заобилази употребу термина социјална патологија и биолошких импликација о органској природи друштва која такав концепт укључује. Они говоре о дезорганизираним, радије него о патолошким појединцима, организацијама и заједницама. Поимајући друштво као динамични ентитет, супротни појмови: социјална организација и дезорганизација – схваћају се као релативни. Наиме, истиче се да ниједно друштво није никад функционирало с потпуном ефикасношћу, тако да можемо говорити само о разним ступњевима организације и дезорганизације. Социјална дезорганизација се појављује у значајнијем виду када наступи таква промјена у равнотежи снага да су хармонични процеси

(еквilibријум) и функционални систем друштва битно поремећени. Пошто је базична јединица друштва група, социјална дезорганизација се може дефинирати као процес распадања унутарњих односа групе (дисипативни суштави). Иако доста популарна, теорија социјалне дезорганизације је, по мишљењу аутора – функционалистичка и не може се као таква прихватити у смислу једне интегративне науке о друштвеним девијацијама. Најзад, теорија социјалних проблема у свој контекст укључује и покушаје коригибилности социјалних проблема, тј. њихове контроле и превенције. И у овом случају се као полазиште узима вриједносни систем у друштву који *implicite* садржава корективну социјалну политику. Све три наведене теорије имају своје предности и недостатке, који аутори виде у склопу функционализма као парадигме која је тада била доминантна у друштву.

У слиједећим поглављима дат је развој теорија кроз 20. стољеће, које започиње појавом тзв. „чикашке школе”. Наиме, ради се о једној новој социологији која се јавља у Америци и која представља непосредан одговор на дотад невиђен темпо друштвеног развоја, а нарочито индустријализације и урбанизације. Њихове теорије нису

покушавале да постигну опћенитост и систематичност једног Durkheimа, већ су се задовољавале објашњењем појединих друштвених процеса и односа. Америчка емпиријска истраживања разликују се од еуропских по својој непосредности; мање се заснивају на дескриптивним истраживањима квантитативног типа, а више на непосредном теренском раду. То је био почетак развоја квалитативне методологије која је знатно утјецала на сувремену науку о друштвеним девијацијама. Управо такав приступ друштвеним појавама извршио је пресудан утјецај не само на америчку, него касније и на еуропску науку о друштву, а његови трагови су видљиви и данас. У поглављу су приказане четири концепције о девијацији и све су, посредно или непосредно, везане за „чикашку школу”. То су: еколошка теорија, модифицирана теорија социјалне дезорганизације, теорија диференцијалних асоцијација и теорија културног конфликта. Као закључак аутори наводе да ове теорије не покушавају да повежу девијације с друштвеном структуром, нити с основним друштвеним процесима материјалне производње и подјеле рада, већ се баве социо-психолошким механизмима, који доприносе изража-

вању индивидуалне девијације или девијацију проматрају као успутну, нежељену посљедицу друштвених промјена. У оквиру посљедњег поглавља дате су основне црте једне струје коју данас различито називају: радикална, хуманистичка, критичко-теоријска (марксистичка) или, напосто, нова социологија у чијем оквиру постоје различите варијанте, којим су заједничке двије ствари: критика позитивизма традиционалне друштвене науке, и захтјев да се досадашње границе социологије превладају и прихвати критичка теорија у друштвеним наукама. У другом, трећем и четвртм дјелу аутори опсежно разматрају феноменологију, епидемиологију и модалитете друштвених девијација почевши од различитих појавних облика овисности, па све до феномена скитње, проституције, малољетничке делинквенције, итд. На самом крају свратимо позорност читаоцима да се ради о једном свеобухватном и концизном приступу проблему друштвених девијација, те да су аутори својим приказима придоњели да књига задовољи темељну теоријску потребу за упознавањем ове тематике, особито ако знамо да је област проучавања друштвених девијација релативно неразвијена.

Ова књига у потпуности за-
служује интерес шире друштве-
не и уже стручне јавности, а по-
себно је корисна студентима и
постдипломандима из подручја
друштвено-хуманистичких на-
ука, којима се пружа прилика

да проучавањем друштвених де-
вијација стекну један нови тео-
ријски увид у ову проблематику.

У Загребу, 3. априла 2022.

Prof. dr sc. Aleksandar Halmi,
s.r.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Социјална мисао је научни часопис који објављује прегледне и оригиналне емпиријске радове из области друштвених наука (социјална заштита, дефектологија, криминологија, психологија, педагогија, социологија) који нису претходно објављивани. Часопис објављује и приказе књига, скупова од научног и стручног значаја. Изузетно, у часопису могу бити објављени и стручни радови од великог друштвеног значаја.

Језик

Радови се објављују на српском или енглеском језику. Сваки рад има апстракт на српском и енглеском језику.

Дужина

Радови треба да буду дужине до једног ауторског табака, односно до 30.000 знакова с празним местима без референци и апстракта.

Процедура објављивања

Рад процењују два независна рецензента уз претпоставку анонимности. Ако одлуке рецензената нису исте у погледу прихватања рада тражи се мишљење трећег рецензента, с тим да уредник може да донесе одлуку без тражења додатних рецензената.

Информације о аутору, пројекту, захвалнице и слично треба да буду на насловној страни рада. Све што може указивати на идентитет аутора треба искључити из текста.

Рок за оцену рада од тренутка пријема до одлуке о објављивању је три месеца.

Радови се достављају искључиво путем и-мејл адресе:

socijalnamisao@gmail.com

Техничка упутства

Рад се доставља у текст процесору Microsoft Word, страница А4 формата, фонт Times New Roman, величина слова 12. Текст треба да буде откуцан проредом 1.5 и маргинама Office 2003 Default (погледати Page Layout). Све странице морају бити нумерисане (у доњем левом углу). Насловна страна текста треба да садржи следеће информације: назив рада, име аутора (коаутора), назив институције, место и државу. Уколико се рад доставља на српском језику користи се ћирилично писмо Serbian, cyrillic.

Рок за достављање радова за јунски број Социјалне мисли је 15. март, а за децембарски број 15. септембар.

Структура рада

Рад треба да садржи апстракт, увод, метод, резултате истраживања, дискусију, закључак, референце и прилоге.

Наслови и поднаслови

Главни наслов текста пише се великим словима (бoлд). У тексту се наводи најопштији наслов који се пише великим словима (нормал и центрирано). Поднаслови се пишу курзивом/бoлдирано и „реченичним“ форматом (велико почетно слово).

Табеле

Подаци у табелама треба да буду откуцани проредом 1,5, а назив табеле треба да буде написан курзивом и означен одговарајућим редним бројем. Наслов табеле треба да буде јасан, кратак и прецизан. Табеле треба да буду смештене у самом тексту. Табеле треба да буду сачињене у Word-у или у неком формату који је компатибилан са Word-ом. Број и назив табеле треба уписати изнад табеле. Табеле не треба да садрже вертикалне линије. Редови табеле не треба да буду раздвојени линијама, али заглавље табеле треба одвојити линијом од података. Подаци дати у табели (или графикону) не смеју се понављати у тексту, већ се може само позивати на њих.

Апстракт

Апстракт треба да има 250 до 300 речи и до 5 кључних речи. Апстракт на језику рада налази се на почетку, а на другом језику на крају рада. Структура апстракта подразумева следеће целине: значај проблема, циљеви, узорак, методе, резултати, закључак и препоруке. У апстракту се не наводе референце.

Референце

Све референце на српском језику у списку референци и у заградама у тексту наводе се латиницом, без обзира на врсту коришћеног писма у тексту и писма на коме су штампани коришћени извори.

Презимена српских аутора наведена у тексту ван заграда пишу се писмом на коме је достављен текст. Презимена страних аутора у тексту наводе се у оригиналу или у српској транскрипцији. Уколико се транскрибују, при првом навођењу у загради се обавезно наводе у оригиналу, на пример: Фарингтон (Farrington, 2010). Навођење више аутора у загради треба уредити алфабетски. Ако су у питању два аутора, у загради се наводе оба аутора (Farrington & Welsh, 2009). Референца која садржи више од три а мање од шест аутора наводи се у пуном обиму када је први пут употребљена у тексту. Сваки наредни пут у загради се наводи презиме првог аутора и скраћеница – и сар. (српски) или et al. (енглески). На пример, уместо (Ковачевић-Леројевић, Илић, Малковић, Ковачевић, Илић, 2018) написати (Ковачевић-Леројевић i sar., 2018).

Листа референци садржи списак коришћене литературе, односно референце на које се аутор позвао у раду. Списак референци на крају рада наводи се у складу са стилом АРА (Америчка психолошка асоцијација). Ауторима се препоручује да користе радове из водећих научних часописа и то да бар 15% буде објављено у последњих 5 година. Референце се наводе абecedним редом по презименима аутора. Није потребно стављати редне бројеве испред референци.

Књиџа

Референца треба да садржи презиме и иницијале аутора, годину издања, наслов књиџе (курзивом), место издања и издавача.

Аутор, А. А. (година). Назив књиџе. Место: Издавач.

Поџлавље у књиџи наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А. & Аутор, Б. Б. (година). Назив поглавља. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Назив књиџе (стр. xxx–xxx). Место: Издавач.

Чланак у часопису

Референца треба да садржи презимена свих аутора с иницијалима, годину издања у загради, наслов чланка, пуно име часописа (курзивом), волумен, број, странице и DOI број (уколико је доступан):

Аутор, А. А. (година). Назив рада. *Назив часописа*, волумен, број страна. DOI: xxxxx

Научни скупови

Референца која се односи на радове штампане у целини наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А., Аутор, Б. Б., Аутор, В. В. & Аутор, Г. Г. (година). Назив прилога. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Назив научног скупа, рад штампан у целини, време одржавања конференције, град (стр. xxx–xxx). Град: Назив институције која организује скуп.

Референца која се односи на прилоге који су објављени у зборнику резимеа наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А., Аутор, Б. Б., Аутор, В. В. & Аутор, Г. Г. (година). Назив прилога. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Рад представљен на Назив научног скупа, Књига резимеа, време одржавања конференције, град (стр. xxx–xxx). Град: Назив институције која организује скуп.

Магистарске/мастер тезе и докторске дисертације

Референца треба да садржи име аутора, годину, назив документа, у загради назначено да ли је реч о докторској дисертацији, место и издавача.

Аутор, А. А. (година). Назив докторске дисертације (или магистарске тезе). Град: Име институције.

Радови који нису написани у складу са Упутством за ауторе неће бити разматрани.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА мисао : часопис за теорију и критику
социјалних идеја и праксе / главни и одговорни уредник
Дубравка Гавриловић. - 1994, бр. 1/2- . - Београд :
Издавачко предузеће Социјална мисао : Републички завод
за социјалну заштиту Србије, 1994- (Београд : Чигоја
штампа). - 20 cm

Полугодишње.

ISSN 0354-401X = Социјална мисао

COBISS.SR-ID 102423047

